

Дудаланы Махмут (Рамазан Карча)
Сылпагъарланы Йылмаз (Йылмаз Невруз)

**Бурунгу
Карачай-Малкар
Халк Джырла**

Ескишехир 2000 джыл

Башлары

Талай сёз...	003
ГОШАЯХ БИЙЧЕ БЫЛА КАНШАВБИЙ	007
ДЖ А Н Д А Р	014
ТАТАРКАН	022
УВЧУ БИЙНЁГЕР	027
ГОТМАН УЛУ ИЛЯС	031
АЗНАВУР	033
ЗАГЪОШТОК УЛУ ЧЁПЕЛЛЕВ	046
АЧЕЙ УЛУ АЧЕМЕЗ	050
БАСХАНУК	052
АБАЙЛАРЫ	054
Х А С А В К А	057
Ш Е Й И Т У М А Р	060
Х О Ж Е Л И	064
Б А Р А К	067
К А Н А М А Т	069
ОРУСБИЙЛАРЫ	072
А П С А Т Ы	074
ДЖАГЪАЙЛАНЫ МАЙЫЛ	076
К Е М И С Х А Н	078
З А Р И Й А Т	079
М А В К А	080
АЛИЙНИ КЮВЮ	083
ХАМЗАТ	085
КОБАНЛАНЫ КОЙ БЁЛЕК	089
Т А В К А Н	090
АЧЫКЛАМАЛА	093

"Бурунгу Карачай Халк ДЖырла" атлы ишибизни юсюнден талай сёз...

Бурун заманладан бери Огъары Терекни коллары была Огъары Кобанны коллары суваргъан джерледе джашагъан Карачай-Малкарлыланы бек бай сёзлю адабиятлары барды. ДЖырла, джомакла, таурухла, дестанла (эпопеле), ефсанеле (мифле), нарт сёзле, айтывла, чам хапарла... дегенча халк адабиятны сёзлю текстлери ем назму ем несир (проза) халда тёлүден тёлүге озуп кюнюбюзге дери келгенди. Алай а технологияны ёсгени, шахар джашавну кёбейгени ёмюрледен бери тас болмай келген халк адабиятны багъалы текстлерин сендирете-унуттура тебиреди. Бу себепден халкны есинде-азбарында тутхан сёзлю адабият матерьялланы джазывгъа кёчюрюрге керек болду. Калгъан Кафказ халкла да Карачай-Малкарлыла да ерддеден джазыв джюрютюрге тырмашмагъанлары себепли кюлтюр байлыкларын джазывгъа кёчюргенде танг кесекни кеч калгъандыла. Бу себепден бир кавум адабият-фолклор матерьялла унутулгъандыла, бир кавуму да орижинал халларын тас етгенди. Болса да унутулмай есде тутулгъан матерьялла калгъан халкланы сукландырырча бир байлыкгъа, бир санга иедиле.

Кафказда 19-чу ёмюрню ахырына тувра етилген излемлени барына джувугъун тыш миллетлени излемчилери бардыргъандыла. Муслиманлык была биргелей келген Араб алфавитни дин тышы темалада джюрютюлгени бек кечикгенди, 19-чу ёмюрню ахырында джюрютюле башлагъанды. Бу кёзювден Совет Револутсиягъа дери етилген излемлени ортагъа чыкгъан текстлери не колджазма алманаклада не да дерги-журнал дегенча басмаланы бетлеринде калгъанды. ДЖыйымдык, джетишимли бир Китаб халда басмаланмагъанды. Быланы бир кавуму 1930-лу, 1940-лы джылланы тюремели-сюрдюню джашавунда тас болгъандыла.

Советлени кюнюнде халкны авзундан акыртын-асхак джазылып алыныргъа кюрешилген текстлени да бир кавуму сюрдюню джыллада тас болургъа джетгенди. Аны кирик сёзлю адабият-фолклор матерьялланы азбарында тутгъан картланы асламы сюрдюнде джашавдан юзюлгенди. Сёзлю адабият

матерялланы ол картланы авзундан джазып алыргъа кюрешген ентелигентлени да бек кёбю Екинджи Дюня Урушдан ызларына кайтмай калгъандыла.

Алай а сургюнден кайтгъандан сора, 1957-чи джылдан башлап сёзлю халк адабиятны матеряллары дагъыда излем етилип джыйыштырылып тебирегенди. Бу излем ишлени ахырында ем Карачайда ем да Малкарда антологияла, джыйышдырувла (сборник), алманакла формунда талай китапла хазырланып басмалатылгъанды . Болса да айтылгъан ишлени джетишимли болмагъаны, кёп сёзлю адабият-фолклор матерялны (бир кавуму унутулгъан есе да) ентда халкны есинде-азбарында джашагъаны ажымсызды. Бюгюнлюкде сёзлю халк адабиятны юсунден илму-излем ишлени бардырылгъанын билебиз. ДЖангы джангы чыгъармаланы басмаланганын да ешитебиз.

Ахыр сёз болуп муну айтыргъа боллукду: Карачай-Малкар сёзлю халк адабият была фолклорну матерялларыны кёбю джазывгъа кёчюрюлгенди, тас болурдан, унутулурдан коруланганды.

Диаспорада джашагъан Карачай-Малкарлыланы бу затны юсунден турумларына карасак, куванырча бир иш кёрген кыйынды. Тюркиягъа кёчюрюлген мингле была карачайлыны арасында айтылгъан сёзлю адабият байлыкны текстлерин еслеринде-азбарларында тутгъан джюзле была саналгъан тамадаларыбызны бары джашавдан юзюлгендиле. Ала была биргелей бек кёп джыр, епопе, нартсёз, хикая-хапар, таурух дегенча адабият-фолклор байлыкла джоклук аламгъа катышгъандыла. Биринчи тёлү чаклы болмаса да аланы ызындан келген тёлюню ичинде бу сёзлю адабият матерялланы азбарында тутгъан адамла бар едиле. Не келсин аланы авзундан бу затланы джазып алыр адам болмагъаны себепли ала да тавусулуп кетдиле. Бу сагъатда джангыз гарабыз-источнигибиз сёзлю Карачай-Малкар адабият матерялладан аз бир кесегин есинде тутгъан ючюнчю тёлүден бир увуч адамды. Бюгюн шахарлада джашагъан төртюнчю тёлюню ичинде айтылгъан матерялланы есине салгъан джангыз адам да болмаз. Сёзлю былайында Ыжаланы Шерафеддинни (Шерафеттин Севинч) 1960-лы джылланы ахырында екинчи тёлүден картларыбызны авзундан джазып алгъан джырларын есгертирге керекбиз. Китабыбызгъа ол джазып алгъан джырладан екисин салгъанбыз.

Тюркияда сёзлю Карачай-Малкар халк адабиятны матерялларын биринчи болуп джазывгъа кёчюрюрге кюрешген интеллигентибиз Дудаланы Махмутду. Махмут Екинчи Дюня Урушдан алгъа, Карачайда джашагъан кёзювюнде "Карачай Илму Излем Институт" курагъан "ДЖыйышдырыв Курул"ну ичинде ишлегенди. Лайпанланы Хамит бу курулушну тамадасы, Махмут да аны болушчусу болгъанды (1936-1939). Германлыла Советлеге уруш башлатгъанларында Махмут аскерге алынып фронтгъа джибериледи. 1942 джылда германлылагъа джесир болуп калгъан джесирле была бирге Полонягъа елтиледди. Уруш бошалгъандан сора, 1948 джылда джашавда калгъан кафказлы качхынчылагъа кошулуп Тюркиягъа ётеди. Анкара'да Тил Тарих ДЖография факюлтедде устаз болуп ишлейди. Бу кёзювде билгенледен Карачай-Малкар сёзлю адабиятны текстлерин джазывгъа кёчюрюрге кюрешеди. Тюркияда Карачай-Малкар сёзлю адабиятны ески джырла, таурухла, нарт сёзле дегенча формларын билгенледен джазып алыргъа кюрешген кёзювюнде кеси джангыз еди, болушчусу да джок еди. Нечюн десегиз, ол кёзювде Карачай елдеде окугъан, джазгъан, интеллигент дараджагъа келген бир тёлю джок еди. Карачай-малкарлыланы бары карангы елдеде джашай едиле. Анда мында бир адам окув алгъан есе да ала да кеси ишлери была кюрешген болмаса, бу затгъа ес бёлмегендиле. Сёзню кысхасы, источник кулук етерик танг кесек адам джашавда болгъанлыкгъа аланы билгенлерин джазывгъа кёчюрлюк окувлу адамланы болмагъаны себепли заман бошгъа агъып кетди. Болса да Дудаланы Махмут куру кеси мадар табып кюрешген кёзювюнде талай матерялны джазып алгъанды.

Дудаланы Махмут АБДге джерлешгенден талай джыл сора, мен Германияда ишлеген кёзювде аны была байлам курап андан джол джорук юрене тебирегенимде гара/источник адамларыбыздан джашавда калгъан адамны саны джокну джери еди. Рамазан да авур аврувгъа тюбеп тура еди. Еки джыл чаклы арабызда мектуп джюрюдю. Дудаланы Махмут 1950-ли джыллада Тюркияда Карачай картладан джазып алгъан матерялларыны барына джувугъун манга джиберди. Аны джангыз тилеги, талпыву бу матерялланы басмаланганы еди. Ахыр мектупларындан биринде алай джазгъан еди: "Фолклор ишибизни юсюнден манга джазгъан фикирлеринге кошулама. Енди аланы барын, менден

болушлук излемей кесинг етериксе. Нечюн десенг, мени аврувум бек авургъа джетгенди. Ёпкемдеги туморну джайылгъаны белгили болгъанды".

Мени муратым да ишибизни бир кесек кенгертп, джыйгъан матерялларыбызны китап халгъа келтирирге еди. Махмут тамаданы замансыз авушгъаны мени парализе халгъа келтирди. Талай заманны джук етелмей турдум. Ем ахырында айтылгъан матерялланы "Карачай Халк Адабиятны Юсюнден Излемле" аты была "Бирлешик Кафкасы" журналда басмалатдым. Басмаланган текстлеге туркологияны юсюнден илму излем етгенле уллу асыв берди.

Айтылгъан текстлени ачыкламала была китап халгъа келтирген прожектим бара тургъанлай, журналда басмаланган текстлеге Кафказда басмаланган китапладан да талай текстни кошуп аланы барын Бирлешик Кафкасы журналны енчи санында басмалатдым. Былайдагы текстлени билгенледен джазып алгъан кыйын, Дудаланы Махмутнуду. Мени куллугъум текстлени басмагъа хазырлагъанды.

Текстлени юсюнден етилген ачыкламаланы мен етерге кюрешгенме. Махмут была мен хазырлагъан текстле была башха китаптада чыкгъан текстлени арасында кёрюлген башхалыкла, источник адамланы башхалыгъынданды. Былагъа "варянт" дерге тыйынчлыды.

Дудаланы Махмут была мени "Ески Джырла" атлы ишибизни културабызгъа куллук етерине ийнанабыз.

Дудаланы Махмут (Рамазан Карча)

Сылпагъарланы Йылмаз (Йылмаз Невруз)

ГОШАЯХ БИЙЧЕ БЫЛА КАНШАВБИЙ¹

Бий Бекмырзагъа тувгъан еди төрт улан,
Тамадаларыны аты Камгъутбий.
Елбуздук атайдыла екинчиге,
Аны кичиси да Каншавбий.
Төртюнчюлери болады Гиластан,
Бары махтавлук керти бий.
Тамадалары Камгъутбий
Атха минип джюрювчю,
Екинчилери Елбуздук
ДЖесирликде чирювчю,
Каншавбий да келин отовда
Кызланы ички сёзюн биливчю,
Төртюнчюлери джаш Гиластан
Сабанладан ешеклени сюрювчю.

Камгъутбий Гошаяхны кёргенди
Сабий кызчыкланы ичинде,
Сейир атив бир кызчык
Бир бузугъу болмай юсюнде.

Аны урлады Камгъутбий
Бир киши да кёрмеди,
Елджуртха келтирди
Биревге да билдирмеди.

Елтип аны емчек анасына бергенди
Заманына джетсе алырма деп.
Кёлюне да алай келгенди:

Катын етип отовума салырма деп.

-Анам, мени асырагъанча муну да асыра
Чырт кишиге кёргюзмей,

Баланг кирик койнуңа салып кара
Ел ешигинден киргизмей.
Емчек ана алып аны катына,
“Гошыхбийче” атады атына.
ДЖер юйчюкню ичинде
Кёп тангла атады,
ДЖети джылны емчек ана
Кызчыкны биргесина джатады.
Онджети джыл джетген кюн
Барып аны алай кёргенди,
Камгютбий аны кёргенлей
Ашхы катын боллугун билгенди.
Кувангандан кесин тыялмай,
Кеси аллына да кюлгенди.
Камгютбийни карап кёрюп
Гошыхбийче суйюндю,
Узаймайын ав атылып башына
Келин чепкенни кийинди.
Мен алгы бурун Камгютбийге барганма,
Кёп джашамай тулкатынлай калганма.
Карнашлары не етер елле
Камгютбийден калмасам,
Елбуздук кара джерден капга ед,
Мен анга бармасам.
Сора мен Каншавбийге барганма,
ДЖюрек аврудан а толганма.
Каншавбийни бар еди, емчек карнашы,
Гюргока бий, Хадагужукну джашы.
Каншавбий куру да анга
Конак болуп барывчу еди,
Гюргока бийни бийче катыныны
Кёзю анга каравчу еди.

Бир кюн катын Каншавбийге айтады:
-Сен ативса кёзюм санга карайды,
Нетейим, тыялмайма джаш джюрегими
Мени джюрегим санга тарайды.
-Сен емчек карнашымы катыныса,
Сени была ол ишни мен еталмам,
Гошыхбийчени коюп
Мен сени была кеталмам.

Бу хапарны ешитип Гошыхбийче
Былай айтып джылайды:
-Бахсанбашы тарак тарак каяла,
Ала бирбирине авгъа еди,
Мен джашагъан бу тар ёзенде
Кара канла джавгъа еди.
Гюргокалагъа барма сен,
Бийче бир палах етмесин,
Хыйны халмиш биледи ол,
етген муратына джетмесин.
Гюргока бийни катыны
Сени бошлап коймаз.
Санга етерин етгинчи,
Сени канынгдан да тоймаз.
Каншавбийден тюнгюлюп бийче,
Боза была анга от бергенди.
Боза ичип мыйык сюртгенлей,
Мыйыкларын колуна келип кёргенди.

Муну кёрюп Каншавбий,
Генджа тайгъа миннгенди,
Кара мукут етип, сюрюп
Дагъыстанга кетгенди.

Излей барып алайда
Бир уста катынны хапарын билгенди.
Ол катын айтды, Каншавбийни кёргенлей:
-Мен санга карамам, катынлыкгъа алмасанг,
Сав етерге мен бойнума киеме,
Мени коюп сен юйюнге бармасанг.
Ол катынны алып,
Киргенлей коюнунa,
Каншавбийни мыйыклары
Ерлай келди орунунa.

Барды мени Гошаях деп
Узун санлы алив катыным.
ДЖюрегимден кетмейди,
Узун кара чачлары.
Аны амалтын тас болдула
Бекмырзаны джашлары.
Муну ешитип катын да алай айтады:
Бар енди, джандан сюйген
Гошаяхынгы бир кёр,
ДЖыл кёзювюнге манга кайтып келмесенг,
Коркув барды, мыйыкларынг ентда тюшер.

ДЖыл кёзювюне джетгенинде,
Биягъы дарманымы капханма,
Ачывланып мыйыкланы
Колумдан атып чачханма.
Дагъыда айланып, биягъы
Дагъыстаннга качханма.
Каншавбий Гошаяхдан
Былай айтып тиледи:
-Мен ёлеме сени ючюн,

Сени кымыжа етип кѳрмесем.
Ентда кайтып келирме
Бу аврувдан ѳлмесем.
Гошаяхбийче уялды,
Уялса да не етсин.
Кымыжа катын чачын ийди санына,
Сюелди Каншавбийни аллына.
Ери, юйтюбюнде джюрютдю
Чачын ийип сыртына.
Чачы джапды санларын
Бир затын да кѳрмеди.
Каншавбийни мураты
Бир джарав да етмеди.
-Не етейим, тиширывну кымыжасы
Ерши болады, кѳрсем кѳлюм чыгъар еди.
Хар тиширывну чачы, Гошаяхча болса,
Тиширыв бары чачы была бугъар еди.

Каншавбийим тас болгъантда
Излейме да тапмайма,
Каншавбий кетгенли бир кечени
Белими тешип джатмайма.
ДЖыла джыла джарыллык,
ДЖарлы Гошаях.
Мен не етеме да
Кетген джолун кѳрмейме,
Бѳрю болуп агъачха кирмесем
калай етерими да билмейме.
Ким ѳлюр бу бийчелени
Кючлюклеринден кутулуп?
Каншавбийим тура болур
Бирледе джесир болуп тутулуп.

Каншавбийни излей излей
Кан чапханды еки кёзюме.
Нек ийнаннганем Хадагъужукланы
Кахме бийчени сёзюне.
ДЖыла джыла джарыллык,
ДЖарлы Гошаях.
Кел Карачач Караташха барайык,
ДЖылай джылай Караташны узунуна джарайык.
“Мен да джарылама, сен да джарыл
Караташ” деп, джылайык.
Кел Карачач, караташ’дан
Тёбен таргъа карайык.
Каншавбийим келе есе
ДЖюрюгеннге сорайык.
Келмей есе таралып
ДЖылай джылай турайык.
ДЖыла джыла джарыллык,
ДЖарлы Гошаях.
Айландык да Караташдан атладык,
изледик да Каншавбийни тапмадык.
Каншавбийни тапмазымы билгенме,
Кюе бише юйюме келгенме.
Карачач Каншавбий кетгенди,
Мундан озуп аргъы тавлагъа.
Андан келтирир санга,
Накут, налмас, алтын савгъа.
ДЖук излемейме мен андан,
Алтын савгъасы сени болсун.
Каншавбийими карап, джангыз бир
Кёрмеклик мени болсун.
Кан кечивден ары ётгенди,
Генджа тайны ызлары.

ДЖарыла джылай калдыла
Боташланы сары чачлы кызлары.
Ала есегиз алыгъыз,
Кабырымы Картджуртда салыгъыз.
Каншавбийим сени ючюн
Кёп кыйынлык кёргенме,
Айлана келип Карачайда
Аман была ёлгенме.
Каншавбийим сен келсенг,
Кешенеми кёрюрсе.
Мени тюзлюгом бар есе,
Сен да менича термилип ёлюрсе.
ДЖылай джылай джарылгъанымы
Хапар етип айтырла Карачайны картлары.
Мени бу кюннге койгъан кабартылы бийчелени,
Болгъа еди, бир да калмай артлары.

ДЖА Н Д А Р²

ДЖандар ДЖандар, джанынг барсын Кябагъа,

Ит тамлыла джыйылгъанды Бабагъа.

ДЖандетлени джетешиги ачылсын

Ой ДЖандарны бизге тапгъан анагъа.

Кийиз буштук джувла етип салалла,

ДЖандар ачгъан кезлик бычак джарагъа.

...

Тамлы аскер тав кошлагъа чапгъан кюн,

ДЖигит ДЖандар кой ышыра кетгенед.

Чартлап джетип Мурдухбашы Бабагъа,

Чубур кийген екевленни кёргенед.

Ызларындан карай барып джашыртын,

Аманлыкъа келгенлерин билгенед.

"Ала тосму екен сора джавму" дей,

Кой сюрювюн ыставатгъа сюргенед.

Ызы была кошгъа чабып гузаба,

Тамадагъа сувук кувгъун бергенед.

Кош тамада Амырханул' Хусейин,

Алгъа чыгып анга хапар соргъанед.

"-Ашхы улан коркар кирик не кёрдюнг?"

"-Ешме Сыртда еки чубур кёргенме,

Сюрювюмю былай ертде сюргенме".

Хусей кетди мийик чыгып карады,

Отузсегиз тамлы аскер санады.

Кошларында казан толу сютлери,

Ыставатда адам тилли итлери.

Итлерибиз авангыгъа улуду,

Кыйын кюнде кошдан савут куруду.

Келеметни огъу джерге тиймейди,

Увчулукдан башха ишни билмейди.

Ол кетгенди був атаргъа тавлагъа,
Атарыксыз койгъанд кошну джавлагъа.

...

Кош тамада гузабалай кайтады,
Ол ДЖандаргъа коркув хапар айтады:
"-ДЖандар, джаным, бизге болур болгъанды,
Тёрт джаныбыз тамлыладан толгъанды.
Карачайгъа мен атланып кетейим,
Халкыбызгъа кара кувгъун берейим.
Тик джолланы канатлылай ётейим,
Карачайдан аскер алып джетейим."
ДЖандар айтды: "-Кошну коюп кетмезсе,
Кеч болгъанды аскер алып джетмезсе.
Сен кайтсанг да бек кечигип кайтырса,
Уялмайын калай хапар айтырса?
Андан есе кесибизни билейик,,
ДЖавгъа каршчы бирге болуп тюбейик."
Ол ДЖандаргъа енди джувап бермеди,
Андан кобуп кошдан джаллап тебреди.
ДЖандар анга ентда былай айтады:
"-Качма качма, хомух тувгъан Хусейин,
Кыйын кюнде ой сен мени кюсегин.
Ёлюгюнгю джувук тийре джувмасын,
Карачайгъа сенлей хомух тувмасын.
ДЖавну кёрюп джан джанынгы сермейсе,
Сабийлени кимге коюп тебрейсе?
Качар болсанг ак камангы коя кач,
Кетер болсанг ёзден бетни джоя кач.
Ит тамлыла алса мени арагъа,
Кезлик бычак саналырмы камагъа?
Карачайдан аскер алып келгинчи
Ит карижле мал коймайын сюрюрле,

Гитче уллу калдырмайын барысын
Елтип барып джесирликге берирле.
Арт айтырым олду санга Хусейин:
Арабызда чынар терек орамды,
ДЖер качмайын екибизден ким качса
Аны ичген ана сютю харамды.”
Хусей тентиреп нетерин билмейди.
Сора айтад: “-ДЖандар, джаным, карнашым,
Ой, качмайма, мен кувгъунга кетеме;
Булджумайын Карачайгъа терк барып
Айтгъанымча аскер алып джетерме.
Хайда турма, кир бир кая урбуннга ,
ДЖаш кавумну джашыр терен дорбуннга.
Мал ичинде барды тейри кашха кой,
Юлюшюмю сен айыр да башха кой.
Тушман кёпдю мени барыр джолумда,
Керти нёгер ак камамды колумда.
Огъай ДЖандар ак камамы коялмам,
Аны ючюн ёзден бетни джоялмам.”
Хомух Хусей етген антын унутду,
ДЖамчысын да ол юсюне терк тутду.
Амырханны кызбай джашы кетгенди,
ДЖигит ДЖандар сав мадарын етгенди:
Кайынладан быкылыкла алгъанды,
ДЖаш кавумну кая раннга салгъанды.
Кютген малын коялмады джавлагъа,
Кой сюрювюн ургъан еди бавлагъа.
Батыр ДЖандар уят етди бугъаргъа,
Карачайны бедиш бетге сугъаргъа.
Тынгыламай качып Хусей кутулду,
ДЖарлы ДЖандар кеси джангыз тутулду.
Келемет да увгъа кетгенд тавлагъа,

Коян ызлап був тутады егери,
Кыйын кюнде качып кетгенд, ДЖандарны
Юч ёзенден сайлап алгъан нёгери.

...

Кан чачылды ат джеринден башлыкъа,
Ой, нетейик, сабийликге джашлыкъа.
ДЖашлык басып ескермедик джавланы,
Сакламадык айрыланы тавланы.

...

Карабашул' итден тувгъан Махатчид
Тамлыланы тавкошлагъа юретген,
Кызылбекле была джашайды бедишлик
ДЖарлыланы ешиклерин тюп етген.
Сен баргъаненг ала была джашаргъа,
Карачайны кой аяклай ашаргъа.
Тамлылагъа бардынг есе не тапдынг,
Кара джерни авзунг толу юч капдынг.
Тамлыланы тав джоллагъа юретдинг,
Ёлюклерин чана была сюретдинг.

...

Кюн батгъанлай тамлы джыйын келдиле,
ДЖаш ДЖандарны джангызлыгъын билдиле.
Умут етелле джаны савлай буваргъа,
Малгъа кошуп джесир етип куваргъа.
Башчылары алай айтып сёлешди:
"-Бизни кёрюп тавлу джашла качгъанла,
Ыставатны ешиклерин ачгъанла.
Кошгъа кирип айран сусап алыгъыз,
Тёгерекге каравулла салыгъыз.
Сак болугъуз, кошта бетджан болмасын,
Ичинде да тавлу киши калмасын?"

...

Ала бизни тасхабызны билгелле,
Юслерине гебенекле кийгенле.
Ыставатны тамлы аскер басгъанды,
Авангысы кошубузну джапгъанды.
Бычагъыма еки билев тартгъанма,
Кошгъа кирип каты бетджан салгъанма.
Амалсыздан ешик артын сакладым,
Ал ючюсюн босагъагъа капладым.
Кезлик бычак кылыч кибик ойнайды,
ДЖигит ДЖандар ентда төртню сойлайды.
Кошну ичин кан шоркала тарайла,
Ит тамлыла бир бирлерин талайла.
От салдыла аны агъач кошуна,
“Кюймем” дейди, батыр тавлу бошуна.
Мычымайын имбашына от джетди,
Ол, ёлгюнчю кюреширге ант етди.
Чартлап чыкды, кезлик бычак колунда,
Тушманлары мукут болуп джолунда.

Тулпар ДЖандар каплан кибик атылды,
Тамлы аскер ит джыйынлай чачылды.
Ашхы улан уруш тюзден кетмейди,
Кан төкмейин быллай джигит ёлмейди.
Тоновчула төгерегин алдыла,
Ушкок отну төрт джанындан салдыла.
Кан куюлла тавдан келген чарагъа,
Чачылгъанды сени канынг забагъа.
Ой егечинг ДЖулдуз тикген кёк чепкен,
Савгъа болуп санга келгенд джандетден,
Ит тамлыла санавсузлай кёп болду,
Кёк чепкенинг курч кюбеден бек болду.
Ол чепкенни чыркы сайын ок тийди,

Тулпар тавлу кызыл-ала кан сийди.
Онгсуз болуп ДЖандар джерге ийилди,
Тамлы сюрюв джан джанындан куюлду.
Енди аны төгерегин алдыла,
“Быллай джигит” деп, тамаша болдула:
“Кеси джахгыз уруш коркув билмеген,
ДЖан чыкмайын джавгъа башын бермеген...”

...

Ёлюклерин джюклеп ёгюз чанагъа,
Ит тамлыла куюлдула Бабагъа*.
Бу кёзювде тавлу аскер джетеди,
Баба тарда качар джолну кеседи.
Сатанайды онов етген Бабагъа,
Хапар ештип келип кирди арагъа.
Тавлулагъа тешип атды джавлугъун:
“Мен суймейме хоншуланы джавлугъун,
Тышырывма хатерими кёрюгюз,
Тамлыланы ёлюклерин беригиз.
Чана толу ёлюк савгъа елтсинле,
Бедишликле итле кирик кетсинле.
Кызылбекле тав кошланы куртуду,
Ой, Карачай батырланы джуртуду:
Нарик, Чора, тулпар тувгъан Доммайчы,
Чекге джувук-сувук атлы коймавчу.
Мен таныгъан Наны была Татаркан,
Тушманларын катын кирик джылатгъан.
Менден салам Карачайда картлагъа,
Махтав болсун ДЖандар кирик джашлагъа.
ДЖети джавун савутсузлай ёлтюрген,
ДЖуртну атын былай ёрге кёлтюрген.”
Карачайлы анга каршчы турмады,
Колгъа тюшген тушманларын урмады.

Бу кёзювде Лаккуш башын кёлтюрөд,
Тамадагъа айтыр сёзюн билдирөд:
“-Аскер калсын, мен юйге бир барайым,
Кимледиле тинтип иги карайым.”
Алай айтып Бийчелеге киргенди,
Баш тапджанда ол, бийлерин кёргенди:
Кайгысызлай конак төрде олтуруп,
Төгереки Нарт таврухдан толтуруп.
ДЖук сөлешмей бир кесекни турганды,
Тамлы бийни кёкюрөкден урганды.
Нёгерлери хайран болуп карайды,
Бийче юйюн кан шоркала тарайды.

...

Бедишликле ёлгенлерин алдыла,
Бетлерине кара тамгъа салдыла.
Тамлы кавум ёлюклерин елтдиле,
Чачув кучув ызларына кетдиле.

...

ДЖандар ДЖандар, джаныхг барсын Кябагъа,
ДЖетевленни туврап салдынг чанагъа.
ДЖандетлени ешиклери ачылсын,
Ой, ДЖандарны тулпар тапгъан анагъа.
Карнашынг джигит Лаккуш джылайды,
ДЖаны кюе кашларынгы сылайды.
“-ДЖыламачы мени хомух карнашым,
Сен джыласанг кёлюм такыр болады;
Кузгъун канат кибик кара сакалым,
Сенамалтын ак тюкледен толады.
Ёлюгюмю кабырыма кесинг сал,
Онгузланы кая рандан бери ал.
ДЖашыргъанем быкы была ыраннга,
Тувгъан джуртгъа тейри мен тюз болгъанма.”

...

ДЖыйылган халк кулак салып тынглайды,

Ананг Даута алай айтып джылайды:

“-Нек барганек Мурдухбашы талагъа,

Дарман джокду джюрегимде джарагъа.

Ана кѣлюм разылыкдан толгъанды,

Ак сютюмден халал емген балагъа.

Кѣк башлыгъын сиз тартыгъыз белине,

Курман болсун ол, ѳсдюрген елине.”

...

ДЖандар ДЖандар, джанынг барсын Кябагъа,

ДЖайылгъанды шейит канынг забагъа.

ДЖандетлени кабаклары ачылсын,

ДЖылкычулу джигит ДЖандар балагъа.

Ой, джаныбыз курман болсун, кор болсун,

Сени бизге тулпар тапган анагъа.

ТАТАРКАН³

ДЖавумла джавалла, тав джалпаклагъа кёллеге,
Кувгъун келгенди, Уллу Карачайда елlege.

Ныһытны башында сюеледи юч курук,
Дувут аягындан чыкды, ачы кувгъун кычырык.

Бир кавум джетди Карачайгъа, ычһынып
Ысһаватны ётгенле, келедиле басынып.

Анда болур Батда улу батыр Татаркан,
Уруш тюзде джавларын катынча джылатһан.

Екинчиге Мука улу омак Байчагъар,
Кылычындан кызыл ала кан агъар.

Татаркан бизден артык не етеди,
Алып джавну ийисин шыбылача джетеди.

ДЖав кёрсек а аллыбызгъа салабыз,
ДЖавгъа джетсек каныбызны алабыз.

Татарканны кюндюз, излелле да тапмалла,
Ер джигитле анда джукламалла, джатмалла.

Иммолат да ёрге ејишге чабады,
Мадарсызгъа джетип ол тилин кабады.

Кеси миҗен тору атны арытды,
Бийлигин саһтиян чарыкла была танытды.

Татаркан а джоловчулук алгъанды,
Кыйын кюнде табылмайын калгъанды.

Ох ете, кеч ете екинчи кюн келгенди,
Карап елде ол, киши кёрмегенди.

“-Анам, дегенд, елибиз кайры кетгенди,
Карайма да бизге зорлук джетгенди?”

Анасы да аҗа алай джувап етгенди:

“-Иш заманыд билесе, бары ишге кетгенди.”

“-Анам, тюнене койчу кошда калгъанем,

ДЖаур уруп, онгсуз колайсыз болганем.
Ертден была сюрювчюле копганча,
Ашыгып мен, ертде туруп кетгенме,
Тоһтамаздан ат сюре, дженгил джол ала
Бек ач болуп, уллу инджилип джетгенме.”
“-Ийген койларынгдан етгенем курманлык,
Да сен а колайсызгъа джетгенсе сав каллык.
Андан саға толу юлюш койганем.
ДЖансюегинден, куру кесим тойганем.
Юч ёзенден сени юч егечинг джетдиле,
Ала джылап саға уллу алгыш етдиле.
Юч егечинг ючюн ашап куванып кетдиле,
Калганчыгъын да биргелерине елтдиле.
Саға юлюшдю, джаврун была башджарты,
Ашай тебре, ол тюлдю ашарыкны арты.”
Татаркан джаврунну сындырып юч капды,
Елни кайда болганын аға карап тапды.
“-Анам, -иш заманыд- деп мени джубатма,
Керек кюнде, мени енишге каратма.
Берген сютюг была ой сенден тилейме,
Болушлусун билдир, манга буруп айтма.
Атланып ызларындан гузаба джетерикме,
Кувгъунга кетген аскерни узайтма.
“-Калмазлыкса джаным” дейди, аны анасы,
ДЖигит Татаркан Карачайны каласы.
“-Дувут джалпакны Кызылбек аскер алганды,
Елибиз да кувгъун етип куралганды.
ДЖалпак кыллы калмай, ёзеннге да киргенди,
Катынны кызны джаланаяклай сюргенди.
Емчек ананг бараед, кызгъан ийнекча ёкюре,
Кызылбекле караелле, джесирлеге джекире.”
“-Анам бюгече бир джарлы джашчык кёргенем,

Ол джашчыкгъа чабырларымы бергенем.
ДЖокмуд маџа, ерик ашагъан чабырлык,
Калмагъанды енди, рахатлык сабырлык.

Чабырлыкны ува, чаба джорта кетгенди,
ДЖолда ерлай еки чабыр етгенди.
Тав джолланы ол, канатлыча ётгенди,
Аскерни Ысџават сыртында джетгенди.
ДЖигит Татаркан алагъа алай айтады:
"-Катын кыз кёрмейме, малларыгъыз кайдады?
Ызларындан келгенсиз, кувгъун етип ёрелип,
Мадар етмей нек турасыз, Ысџаватха тирелип?"
"Кызылбекле сувну ётюп, турмай качгъанла,
ДЖаџыз кёпюрню да калдырмайын чачгъанла.
Ысџават шоркала бизге джол бермейди,
Тамадабыз Иммолат 'енди ызыбызгъа' дейди.
Ой, кара чавкалача былайгъа джыйылгъанбыз,
Етерибизни билмей нечик калгъанбыз."

Татаркан уланланы еркечлерин айырды,
Еки етегин бюрек башындан кайырды.
ДЖан аямай тушман была кюрешге,
Бёлек уланны алып, кетди бетни енишге.
Чаба джорта тёбен джагъагъа джетдиле,
Ёрелешип ала, онов-кеџеш етдиле.
ДЖантавларын сайлам етип алдыла,
Бирбирине кошуп туюмчекле салдыла.
Татаркан белине джантав байлайды,
Канлы урушџа ер джигитле сайлайды.
Балавуз чыракны башлыгъына салады,
Алтынлысын да ол, колуна алады.
Ысџават сувну чабак кибик джырады,

Мычымайын аргъы джагъагъа барады.
Ызы была калгъан джигитле да ётдюле,
Кызылбек джыйыннга ала джувук джетдиле.
Татаркан от джарыкны ерлай кёреди,
Аскерине да тохтав буйрук береди.
Алгъа ётюп кеси, ышырыла тебрейди,
Бавурлана келип, тасхаларын тергейди:
ДЖесирлени кая дорбунга атханла,
Кеслери да тогъай айланып джатханла.
Татаркан карайды да каравул кёрмейди,
Емчек анасыны, уяв болгъанын еслейди.
Чакинчикча ишанга кычыра башлайды,
Емчек анасы коркуп есин ташлайды.
ДЖарлы катын кутас чачын тарайды,
“Кёпдюле” деген маталлы анга карайды.
Татаркан да кара сакалын тутады,
Карывларын ажымсыз танытады.
Кызылбеклени тасхасын билип кайтханды,
Ашхы уланлагъа ашхы хапар айтханды.
Татаркан ентда еркек кузгъунча кычырды,
Кыркылгъан койгъа джыйын джаллы ычхынды.
Сютден тойгъан марка козулай ойнатды,
ДЖетгени была кан гыртчыла чайнатды.
Колларына агъач курукла алдыла,
Кызылбеклени юслерине салдыла.
Тав камала кёкюреклеге чанчылад,
Мурдар канла кёнделеннге чачылад.
Кызылбекле излегенлерин тапдыла,
Екевден арысы кара джерни тапдыла.
Кулаklarын кесип ол екевге бердиле,
“Тергев болсун” деп, еллерине джибердиле.
Тутмакланы еркин етип кайтдыла,

Дувут елге барып хапарларын айтдыла.
Ысхаватда ачы барды гара джок,
Алботланы Зулияда бирден сора джара джок.
Батда улу джигит тувган Татаркан,
Арыган джашлагъа салды ол аркан.
Бёркюнде балавуз чырак джандыргъан,
Ысхават сувну кызыл канъа бардыргъан.
Манс джетмейди Татарканны белине,
Ол бет тапдырды, Карачай деген елине.

УВЧУ БИЙНЁГЕР⁴

Бийлени бийи Гездохну уланы Бийнёгер,
Карнашынг Умар сени ит аврувдан авруйду.
Анга джарарык ак маралны сютюдю,
Аны тутарык анакарнашынгы итиди.
Бийнёгер барды анакарнашына ит тилей,
Ала аны анда конак кирик кёрмелле,
Марал тутаргъа бир ит кючюкню бермелле.
Мал керек есе сюрювюмю еки бёлейим,
Ат керек есе "аджир юлюш" джылкы берейим,
Муну была сени егечден тувгъан кирик кёрейим.
Алай айтгъанында Бийнёгер сёлешди:
-Джюрюрге унамайды минген атымы аягъы,
Малынг алай кёп есе ананга айлансын туягъы.
Качтан качгъа сен бизге салып келсенг,
Малларымы зекятын санга берирме,
Аны была сени ана карнаш кирик кёрюме.
Андан кобуп Кубадийлеге мен келдим,
Ала мени конак кирик кёрдюле,
Сёз салмай еки ит парийни бердиле.
Аланы алып ёзен аягъына тебрeдим.
Уллу Бахсанны мийик тавларына ёрледим.
Ана карнашындан ой ит тилеген ит болсун,
Мени джавум да Бийнёгерлей тюр болсун.
Ол андан чыкты, кийикле болгъан тавлагъа,
Чартлап чыкды юч аяклы марал аллына,
Аллай тюбесин тейри мени джети каллыма.
Сюре кача ала ёрледиле мийикге.
Ары чыкганлай тубан басты, чарс болду,
Ак маралы кёз туврасындан тас болду.

Дагыда карап Бийнөгер аны көргенди,
Тюз кийик болмагынын да еслегенди.
Аны муююзлери ёпке тишлеген тиш кибик,
Аяклары кёпчек тикген миз кибик,
Бет тюрсюню тойда тепсер кыз кибик.
Бийнөгер айтды: сен шайтанмыса джекмисе?
Сен марал есенг мени алтынлымы атма кой,
Дарманнга керекди, емчегингден еки тартма кой.
Марал джувапгъа ма бу сёзлени сёлешди:
-Ай Бийнөгер, сен излеген марал мен тюлме.
Мен санга тохтап алтынлынгы атдырмам,
Дарман тары деп емчегимден тартдырмам.
Мен Апсатыны Фатима деген асхак кызыма,
Тилеп айтама кайтып кет, енди ызынга.
Дагыда Бийнөгер аны коймай сюрюп тебреди,
Аны ызындан мийик каялагъа ёрледи.
Дагыда кийик ызына айланып сёлешди:
-Келме Бийнөгер, ызыма кесим кайтырма,
Енди тохтамасанг, санга ачы каргыш айтырма.
Бийнөгер айтды:-Атангы аман кёзюне,
Еталлыгынгы сен манга аяп калдырма,
Мен тынгыламам сени сёлешген сёзюнге.
Сора ак марал ма былай айтып башлады:
-Сен джашлыгынгдан бизни етибизден тоймадыңг,
Биз хариплени тавда джашаргъа коймадыңг.
Енди тынгыла, бир еки каргыш айтайым:
Сени тёбен джанынг терен болсун терк болсун,
Огъары джанынг джип аркан джетмез так болсун,
Еки кёнделенинг джыпчык ётмез бек болсун!
Муну ичинде сени джашар кюнюнг кёп болсун.
Сени етингден каргъа кузгъун тоймасын,
Енди бизни койсанг, ДЖаратгъан Аллах коймасын!

Ол сагъатдан тав тубан болду, чарс болду,
Муну кийиги кёз туврасындан тас болду.
Огъары джаны джип аркан джетмез так болду,
Тёбен джаны да терен болду, терк болду,
Еки кёндедени джыпчык ётмез бек болду.
Обеш кюнню ол кая ранда джашады,
Билек етлерин калдырмай кесип ашады.
Увчу итим манга карап юргенинде,
Кая ранда кыйынлыкны кёргенинде,
Бутларымдан кесип анга ашатдым,
Онбеш кюнню аны была джашатдым.
Бу кувгъуннга елле копдула, халк келди,
Карнашы Умар муну кая ранда еследи.
Узатсала да джип аркан анга джетмейди,
Умар аны катындан узак кетмейди,
Ол Бийнёгерден "тюш" деп тилейди.
Бийнёгер а тургъан джеринден тепмейди.
Умар анга дагъыда былай айтып кёреди:
-Сен тюшмесенг санга етерими айтайым;
Уллу кызынгы мен кюн чыкгъанда сатарма,
Гитче кызынгы да елтип кюн батгъанда сатарма,
Кёз туврангда катынынг была джатарма.
Бийнёгер айтады: ол сёзледен хайыр джок,
Кесинг кёресе мындан тюшерге мадар джок.
Бабугейде джанымдан сюйген тос катыным,
Анга барсанг, ол маја кысгъа джетеред,
Бери келсе бир мадар манга етеред.
Тос катыннга атлы кувгъун кетгенди,
Ешитгенлей джолуна сувук хант етгенди,
Сюйгени ёлген джерде джанын берирге ант етгенди.
ДЖетип Бийнёгерге ол былай айтып кычырды:
-Хомух болгъанса, бийлени бийи сюйгеним,

Тансык болгъанма чартлап чыгъады джюрегим.
Санга келгенме еки бутуму ат етип,
Колларымы аланы сюрген камчи етип,
Кёзлеримде джыламукладан тамчы етип.
Узаталсам санга джетеред билегим,
Кабыл болсун сенге етген тилегим.
Тюше есенг тюш бери; анда калсанг а,
Ёлюгюнгю кая ранда кара кушла ашарла,
Сюйген тенглеринг кюе бише джашарла.
Алтынлынгы бурнундан тутуп быргъачы,
Юсюнгдеги мен тикген дарий кёлегинг,
Тешип алда кёзлеринге чырмачы.
Кесинг ойнавчу мени ак мамуклай ёшюнюм,
Ачып турама, енди манга айлан да чынгачы.
Муну ешитгенлей, бийнёгер копду джан кирди,
Алтынлысын бурнундан тутуп быргъады,
Кёлегин да еки кёзюне чырмады.
Ызы была кеси кая рандан чынгады.
Ёрге чыкса да керти темир ыргъаклай,
Чачылып тюштю, хычиннга салгъан джуммаклай.
Тос катыны ол ишни кёрюп тургъанды,
Кеси джюрегине джити кыптысын ургъанды.

ГОТМАН УЛУ ИЛЯС⁵

Кетип бара ем Кобан Ёзенни мен, Пабескеме джолума,
Карабаш Адемей ой салам берип тюбеди мени аллыма.
-ДЖолунг болсун Иляс, деди, кайры бараса, адежинг болмай бошуна?
Ёпкелегенми етгенсе джигит, сен нек келмейсе кесинг танывчу кошума?
Нечюн сюрмейсе джаным, сен алгын кирик ой сарыкулак голчула?
Аланы берир едим тейри, ой уллу Морхда мени мюлк джер алган борчума.
Мени ол борчдан кутхарсанг Иляс, керти сёз болуп сени балам кирик
кёрюр ем,
Тамада кызымы тейри, мен Хубийлагъа калынсыз келинге берир ем.
Минивчу кёк атынг арык кёреме, семирсин, кыстап койсанга,
ДЖылкыма кирип а кара тору касбарладан сайлагъанынга консанга.
-Айып етме ДЖюйюсхан, ол арык кёрюнсе да кеси тай буваздан тувганды,
Сарыкулаклары да аргы Гергинден, тейри ол джюзле была кувганды.
-Алай есе Иляс, ол бизни кошда сени еки джигит саклайла.
-Сиз айтган болсун ДЖюйюсхан, ол джигитлени камчи урувлары калайды?
ДЖангы тенглени ким болганларын билирге кёзюм карайды.
-Аланы бирин сорсанг, ол кесибизни чанкаладан Базайды,
Екинчисин айтсам а емчек карнашым ой тулпар тувган Тувдуду.
Базай джолга чыкса, куру кайтмайды катындан кыздан уялмай.
Тувдуну сорсанг а ол джибермейди тейри, учган кушдан тюк алмай.
Алайдан кетдиле была, Пашинскеге ой Пабескени джолуна,
Давдан кутулуп тюзлюк кагытны Иляс алган еди колуна.
Андан кайтып ала Карабаш улуну кой кошуна тюшдюле,
Мында джыйын болуп еки юч кюнню ойнай кюле ичдиле.
Иляс, Базай, ол джигит Тувду енди шох болдула танышып,
Карабаш Адемей да кюреше еди быланы атландырырга ашыгып.
Атландыла была ишек ирк кесип ой джол азыкга хант етип,

Бири ёлген джерде бири сав калмазгъа, хамайыл алып ант етип.
Была тебретиле енди, Гегин хуторланы ой тувра тутуп джолуна,
ДЖувук джетерге Иляс гёрохун алгъан еди, таяк орнуна колуна.
Темир бурувланы чачып ёгюз сюрювню колгъа етип сюрдюле,
Алай болса да тейри, оруслула да хапарны дженгил билдиле.
Быланы ызларындан ой савутланып джетдиле, кысха кирдиле.
-Ой Иляс, деди Тувду, ой Орус аскер тегерекни алгъанды,
Мындан кутулур ючюн бизге джангыз бир мадар калгъанды:
Гегин казакла огъурсуз боладыла, козгалгъандыла качайык,
Быланы кояйык да Андрюкада темир калаланы чачайык.
Тутсала бизни була, тейри тишлик койлай соярла,
Ёлген ёлюбюзню елтип муслиман тапмаз бир аман джары куярла.
-Ей хомух Тувду, ырыслагъан етеме, киши быллай сёзню айтырмы?
Сен билмеймисе хомух, адетим тюлдю мени быллай джерде бугъаргъа,
Нёгерлик етигиз, ашхы улан, бу гявурланы ой ызларына куваргъа.
Ок тийгенди, ол каплан кибик тейри, еки джанын сермеди,
Хомух тенглери качгъан едиле, катында адам кёрмеди.
Тубан басгъанды уллу Амгъатаны аджаша баргъан джолундан,
Ок тийгенинде чартлап кетгенди, алтын сагъатынг койнунгдан.
Канджал иегилеринг Иляс, карт болгъанса да Орус окланы тутмайды,
Кандагъай билеклеринг кёк шавлухунгу тартып джюгенин джыймайды.
“-Ок тийгенди ёлеме” деди, кара джамчымы мени юсюме атыгъыз,
Мени хапарымы барып Карабашланы ол карт офисерге айтыгъыз.
Ой ок тийгенди джашла, ёлюп барама, мени омуравумдан белимден,
Айрылып барама енди ол Хубийлада мени тукумумдан елимден.”
Кимге калды Иляс, уллу Абукладан сени сайлап алгъан катынынг,
Кимле юлешелле, сени Кябагъа асырагъан ой машок толу алтынынг?
Мындан баргъан едик, тейри Илясны алгъа салып ал етип,
Андан а кайтып келебиз, джаным, ой кёк атына сал етип.
ДЖинегей бойнунда киши табылмайды, кан бусхулланы джуваргъа,
Сен джазык единг Иляс, Хубийланы ол тынч Муссадан туваргъа.

АЗНАВУР⁶

Уллу Кабартыда болур, быллай ёхтем ёсген джаш бийле,
ДЖаш болсала да бири калмай бары баш бийле.
Ала качдан джазгъа тогъуз атны ат джаравгъа такдыла,
Нохтагъа салып ала атланы зынтхы была бакдыла.
“Минерикбиз” делле, тал чырпысы джаз келип чакгъынчы,
Атларыбызны бут етлери сыртларына качгъынчы.
Кайиш джарав болуп, талчыкмайын узун джолгъа чапхынчы,
Бизге тоҥдав джокду, Ногай джылкыланы кёбюн тапхынчы.

Ой тура туруп джаз болду, таш башлары чакдыла,
ДЖашла тогъузу да беллерине савут саба такдыла.
Аланы атлары да джарав болду, талчыкмайын чапдыла,
Ала бара барып чегет ичи бир талагъа кайтдыла.
Тамадалары Кайтук улу джаш Хамзат айтады:
-Биз атланабыз тав джерлеге, джолустабыз кайдады?
Картладан ешитгенме, аллыбызда чегет калынды, тав кёпдю,
Барлык джолубузну кёп джерледе кесер кирик джав кёпдю.
Бийлени ичинде Кичибатыр тавлу кыздан тувганды:
-Мен билеме, дейди, тавлу болуп бу джоллагъа кан уста,
Ол Ийбак улу Азнавурду, юйден кетмей табылса.
Муну ешитир ешитмез нёгерледен бири туруп айтады:
-Бизге тавлу болуп джолусталык етер киши кайдады?
Ол тавлу есе, тавлу бокну джолустагъа алмайык,
Ол керек тюлдю, тенглик етмез, аллыбызгъа салмайык.
Ачывланды Кичибатыр, мынга джувап етеди:
-Хей еркек катын, тавлуладан джигитлеринг кайдады?
Ол тавлу болса да, джашлыгъындан ат белинде ёсгенди,
Ол сени кирик кёп чыгырны уруп башын кесгенди.
-Давлашмайык, дейди, Кайтук улу нёгерлеге айланып,

Мен да ешитгенме, Азнавурну батырлыгы айтылып.
Аны Азнавурдан дагыда башха аты барды: "Саврусхан",
Ногъай джылкыланы кеси джангыз тавгъа сюре тавусхан.

Ала кетедиле, Азнавурну тавла ичинде елине,
Барып тюшедиле, карт Ийбакны юйюне.
Хапар бередиле конакбайгъа, келгенлерин билдире,
Чыгъад алларына карт Ийбак, гулочуна таяна.
-Аха хошкелдигиз, н'айланасыз быллай ашхы джигитле,
Атларыгъыз да узак джолгъа чыдар кирик джюрюкле.
Колун туталла, джаш Хамзат айтад картгъа хапарын,
"Билдими екен, дейди, бу ески карт атланы чабарын":
Биз атланганбыз кишиликти сынар ючюн узакгъа,
Тюшюп калмаз ючюн джавларыбыз джолгъа курлук тузакгъа.
Бизге керек болад, коркмай джюрюр, тенглик етер джол уста,
ДЖашынг Азнавурну берсенг бизге, келмез коркув урушта.
-Ай медет, дейди, карт Ийбак Хамзатгъа джувапгъа,
Азнавур кетгенди, кайынлары Абайлагъа конакгъа.
Айлык уча барды, ол андан джувуклада кайталмаз,
Той оюн битгинчи тенглерине "кетеме" деп айталмаз.
Ол андан кайытгъынчы конагъымсыз Кабартыны бийлери,
Иги хоншулагъа Азнавурну ачыкдыла юйлери.
Бал бозасы барды юйбийчени, биз тартайык ойнайык,
Сизни атлагъа да джем салынсын, ат орунда багъайык.
-Савболугъуз, дейле, калалмазбыз Азнавурну тапмайын,
Бизге тохтав джокду, ол батырны аллыбызгъа салмайын.

Ала барадыла Абайлагъа, конак болуп тюшелле,
Бир бёлек кюнню ала анда тойгъа оюннга кирелле.
Ашай иче келип таныталла ала анда кеслерин,
Сёлеше келип ангылаталла Азнавургъа дертлерин.
Азнавур джаратмайд, конакланы быллай чюйре тилегин,

Аны быллай ишле алгын кирик учурмайды джюрегин.
Алай болса да ол бузалмайд конакланы кёллерин,
Есине тюшюред, Кабартыда джандан сюйген тенглерин.
-Мен баралмам, дейди, мени юйде карт атама
сорулмай,
Узак джолгъа кетсем, калыр анда кёп сабаным орулмай.
Еркинлик алайым мен атамдан, сизни была кетерге,
Сизге сёз береме Отлукташда ызыгъыздан джетерге.

Мындан кетедиле джаш бийле, Отлукташгъа джол тутта.
Азнавурну да джолда бара, сагъыш тюшед башына:
"Мен калай болайым, быллай увак тюеклеге джолуста,
Тенглик еталмазлык, Кабартыны быллай тели джашына.
Узакдан карап ногъайлыла ак атымы кёрселе,
Ала менден коркуп кюреш етмей юйлерине кирселе,
Сора джаш бийле да джылкыланы колай колай сюрселе,
ДЖангыз кеслери бу хорламны етген кирик билселе...
Былай иш болурму, кёргюзтсюнле джашла керти джигитлик,
Кыйын урушлада танытсынла мени кирик кишилик.
Ат савут сыналмай билинirmi бир адамда джигерлик,
Ак атны коярма, бир башхасыд бу кёзювде миниллик."

Азнавур келеди, атасына былай хапар башлайды:
-Атам мени, дейди, Кабартыдан джаш джумушгъа тилейле,
Бир бёлек болуп джаш бийле джолустагъа кел, дейле.
Атасы айтады: -Сен барлыкса джигитлени джолуна,
Аллах сав келтирсин джашым сени, карт атангы колуна.
-Ак ат карт болгъанды, ол енди алгын кирик чапмайды,
Тот болгъанд алтынлым, ол енди алгын кирик атмайды.
Сен еркинлик берип авушдурсанг ушкогуму, атымы,
Башха атгъа минерме, ушкок барды, аман тюлдю атыву.
-Огъай, боллук тюлдю джашым, дейди, Азнавургъа атасы,

Сени ушкогунгу атынгы да джокду уллу хатасы:
Ак ат карт болса да аны озар бу джуртдлада ат джокду,
Тот болса да алтынлынг, андан узак атар ушкок джокду.

Азнавур чыгъады уллу юйден, отовуна киреди.
Аны катыны дуня ариву Абайкызы ДЖансарайды,
Кутас чачларын хар кюн сайын ол юч кере тарайды.
Юсюне башына сабийликден дарий гемха киеди,
Кеси да обурду, чыпчыкланы коймай тилин биледи.
Ары кирир кирмез ол кесини кёзюн кашын тюеди.
Муну былай кёрюп: -Не болгъанды санга, дейди, Азнавур,
Авругъанмы етесе, не да бармыд башха кайгъы бир давур?
Мен атланама, курулланы хазыр етип бер колума,
Дува етериксе, чырмав чыкмаз мени узак джолума.
ДЖансарай айтады: -Мен бералмам курулланы колунга,
Насыбым тартып мен иялмам сени коркув джолунга.
Тюшюмде кёргенме, келлик кара пушувланы,
Келтирип кёргенме, агъач атны атабызны джашына,
Мен сувлай тегеме, джыламукларымы етген ашыма.
Кесинг сёз бергененг, мындан ары урушлагъа чыкмазгъа,
Мени джюрегими мындан ары кайгъы была джыкмазгъа.
Атанг карт болгъанды, кёп малынга карар кишинг джок,
ДЖашларынг сабийди, узак джолгъа кетер кибик кюнюнг джок.
-Сен нелер айтаса, тюш деген кечелени богъуду,
Быллай тюшге ийнанган, картла айтгъанча адамланы джогъуду.
-Нечюн карамайса, джыламуқдан толгъан мени кёзюме?
Тюшге ийнанмайса, тынгыла сора мени керти сёзюме:
Айтгъанын унутма атабызны, дуня кёрген картынгы,
Сен авуштурма, кёп сыналгъан савутунгу атынгы.
Егечингден тувгъан Мырзаканнга аны тайын бергенсе,
Ол анга минсе, башха атланы сюрюп дженгил джетмезми?
Ол караногъайлы танымайын сени уруп кетмезми?

Сора башха ушкогунг, алтынлыча узакдагын урурму,
Быллай савут была ер киши джавну аллына турурму?
Азнавур айтады: - Катын онов келмез ерни ишине,
Сен ышанмаймыса, киши дженгмез мени уллу кючюме?

Керти да батырды Азнавур, не аз да коркув билмейди,
Ол атха минсе, атны белин джая кибиб бюгеди.
Ол сувгъа кирсе, сув чабаклай тюбю была джюзеди.
Ол кеси ишине башхаланы оновларын суймейди.

Енди ачувланад Азнавур, ДЖансарайгъа кызады,
Кара кюбюрню ачама деп, киритин да бузады.
Ол артмаклагъа от ок салат, болур кибиб джолуна,
Алтынлыны коюп кара ушкогун сермеп алад колуна.
Ол юйден чыгъады, ДЖансарайгъа "савкал" демейин,
Ол чынгап минеди ак атына, ёзенгиге тиймейин.
ДЖансарай да айтады: -Сёзлериме кулак салмай бараса,
Сени миннген атынг батмаксыз каты джерге катылсын,
Тутхан ушкогунг джавну уралмай аман джерде атылсын.
Сени мында тыймай, чюйре джолгъа атландыргъан атангы
ДЖыйгъан уллу мюлкю, тюп болуп куш тюгюнлей чачылсын.

-Быллай кёп каргъама, дейди Азнавур, ДЖансарайгъа бурула,
Аджалы джетмесе, адам дженгил ёлюрмю урушда?
Сора юйде олтурсам, Аллах манга узун ёмюр берирми?
Келген конаклагъа Ийбак улу ётюрюк сёз берирми?
-Мен каргъамайма, джаратхан Аллах сени каргъасын,
Еки уланчыгъынг "атабыз" деп, джолгъа карап джыласын.
Тели уланларын Кабартыда тыялмагъан бийчеле,
Ала мени кибиб юйлеринде кара кюнле сынасын.
Сен кетер кетмез кебининги хазырларма бичерме,
Мен джумушчуму, "чувутлудан кара атлас ал" деп иерме.

Сен ёлюп келсенг, мен юсюме джыллык кара киерме,
Ах джылай джылай мен ёлгюнчю кёмюр кирик кюерме.

Камчи урады Азнавур, шыбылача тавушу,
Кушлай учады, джел ете тюбюндеги шавлуху.
Анга тыйгыч болмайд тав джолланы тиги была авушу,
Калай чыкмасын быллай атны сав дунягъа тавушу?
ДЖолда кетип бара, ДЖарашды улу Сослан тюбейди аллына,
Быллай огъурсуз джолуксун мени джети каллыма.
Бу кеси да Ийбакны егечинден тувганды,
Аны джолун кесип Азнавур былай айтып бувганды:
-Калай иги болду карнашым, бюгюн сени келгенинг,
Уллу джылкынгдан джокду манга ёмюрюнде бергенинг.
Ак атымы ал да, бизге барсанг джылкылагъа кыстарса,
Бер манга атынгы, кошха барсанг башха бир ат тутарса.
Сослан карайды сейир болуп Азнавурну кёзюне,
Ол ийнанмайды, накырдады деп, карнашыны сёзюне.
-Хапарым уллуду дейди, Азнавур, артда айтырма кесинге,
Бир оюн ойнаргъа бу джол тюшгенд мени есиме:
Уллу Кабартыдан бий конакла Отлукташда саклайла,
Заманым джокду, тюш атынгдан мен джолума кетейим,
Кечиксем айыпды, мен аланы кёп саклатмай джетейим.
-Ана карнашыма атымы кой джанымы да берейим.
Оюннга барсанг да керек болур, савутну атны игиси.
Сен джангыласа, нек койганса алтынлынгы юйюнге?
Болургъа керек ед узак джолгъа ак атынг да тюбюнге.
Сени шавлухунга кайдан джетсин тору атымы чабыву,
Кеси да гёбелди, атлык етмез уллу есе да карыву.

ДЖерин каплайды тору атха, Азнавур кетеди,
Ол мычымайын джаш бийлени джарты джолда джетеди.
Сейир болады, нек баралла джашла былай акырын,

Бийлени бири да джыртып болад аягында чарыгъын.
-Мен кёреме, дейди Азнавур Хамзатгъа джетише,
Тайлыкларындан сизни атла тюз джерледе ёсерле,
Ала тав джоллада узак бармай ташсынырла, чёгерле.
ДЖылкы сюрсенг да иелери ызындан кысха джETERле,
Сора аягына чарык киелмеген нёгерле.
Ёмюрлеринде ушкок оту ийисгемеген джигитле,
Бир уруш болса, джав аллында была калай етерле?
Ешитирге суймейди тыш адамдан бу сёзлени Хамзат,
Хомух тенглерине ол джол узуну кеси да чамланат.
-Болур болду, дейд ол, кайталмазбыз джолубуздан ызына,
Калай кёрюнюрбюз уялмайын Кабартыны кызына?
Кёп болмаса да Ногъай бийледен бир бёлек сюралмай,
Савутларыбыз да уруш болуп колубузда сыналмай.
Калай ангыланлыкды уруш етмей ушкок отну ийиси,
Калай таныллыкды кюреш болмай еркишини игиси?
Была чаба джорта талай кюнню джолларына баралла,
Сора, кече была Ногъай джылкыланы табалла.
Айландыралла сав джылкыны, тавгъа буруп сюрелле,
Ала кюн кызаргъа Бийчесынны тёбен джанындан кирелле.
ДЖук кёрмеген джашла, быллай ишге куваналла кюлелле,
"Ногъайлы кызбайды, бизге каршчы келалмаз" деб, билелле.
Андан келе келип бир дуппурда ат иелле, тохтайла,
ДЖылкы талчыкгъанды ач болур, атла бурун салып отлайла.
Минген атларыны бир кавуму джатып солуйду, копмайды,
Быланы барын Азнавур барып кёреди, джоклайды.
-ДЖашла сизни, дейди, атларыгъыз арыгъанды битгенди,
Аркан атайык да джылкы ичинден джангы атлагъа минейик,
ДЖолубуз узунду, кёп джатмайын тавгъа джувук кирейик.
Бир екибиз да артха тохтап, келген кетген билейик.
Мынга джувап береди Хамзат: -Ашыкгъанлык етмейик,
Атла солусунла, биз былайда джангы атха минмейик,

Заманыбыз барды, биз джылкыны энди каты сюрмейик,
Ногъайлыладан коркуп керексизге тавгъа ташгъа кирмейик.

Ерке бийлеге энди аны сёзю ётмезин биледи.

Локум ашайдыла джаш бийле, артмаклагъа узала,

Тоюп джаталла кеслери да джамчылагъа чырмала.

Азнавур уявду, төгерекеге бёрю кирик карайды,

Хамзат да джылкылары кёзю была санайды.

Ол санай келип еригеди, кёкге карап еснейди,

Ол джарык кёкде, төбенледе бир кара тубан еслейди.

Азнавур айтады: -Ол тубан тюлдю, башыбызгъа джунчувду,

Бизни ызлап келген Ногъай аскерден чыкган тылпывду.

-Келирлеми коркмай кюндюзгю кюн бизге Ногъай чанкала?

Тубан башында нек учалла ёрге енишге чавкала?

-Ол да чавка тюлдю, деп Азнавур анга джувап береди,

Энди еркишилени савутларын сынар заман келеди.

Ногъай атлары туягындан чартлап чыкган кулдала,

Алада болмазмы ашхы улан, аслан кёллю тулпарла?

Ийбак улу айтады: -Энди джашла, джылкылары урсунла,

Бир екиси да мени была джавну аллына турсунла.

Кайтук улу унамайд: -Биз иймеzbиз сени джавну аллына,

Сен кесинг сюрюсе, нёгер да алып джылкылары аллынга.

Ногъайлылары джетер джетмез ызларына кувайык,

Кайрылган болса, биз аланы бирин коймай кырайык.

Джашла кетедиле, ат юсюнден ушкок ата джавлагъа,

Еки нёгер алып Азнавур да джылкыны сюред тавлагъа.

Уллу маравчуду Кайтук улу джигит тувган Хамзат,

Атханы сайын каршчыладан кызыл канла агъызат.

Ногъайлыла да бетджан салып тизгинлерин бузмайла,

Хамзат айтганча коркмайла, ызларына турмайла.

Сора джаш бийледен талайы джара алып качады,

Калган кесеги да ес ташлагъанд, марамайын атады.

Батыр Хамзат отун огъун битдиреди, джаллайды,
Кичибатырны да ок тийгенди киндигинден, джатады.
Калгъан кючлерин башха джерде ентда салып кёрюрге,
Была кача келип джылкыланы ызларындан джетелле,
Ногъайлыла да артларында, джувуклашып келелле.
Азнавур кёреди, карывсузгъа тюшгенлерин джашланы,
-Ахыры былайды, дейд, телисине иш кёрген башланы.
Енди мен барайым, ызыбыздан сюрюп келген джавлагъа,
Сюрюгюз джылкыны, джетдиригиз тар джерлеге тавлагъа.
Ногъайлылагъа Азнавур шыбылача от ачады,
Казак бёрю кибик ол аланы кой сюрювлей чачады.
Андан кайтып келип нёгерлерин нетгенине карайды,
Караса карасын, енди джылкы ол айтгъанча бармайды.
Атлары арыгъанды джаш бийлени, алларына чапмайла,
ДЖангы ат тутаргъа, карап канджыгъада аркан тапмайла.

Калай джигитди тав асланы Ийбак улу Азнавур.
Тувра джерледе ол барып джавланы аллын тыяды,
Ташагъа кирсе, нёгерлерин джылкыгъа кошуп кувады.
Ол сюре барып джылкыланы Ташлысыртгъа джыяды,
Ногъайлыланы джартысын кеси джангыз джояды.
ДЖойса джойсун, джалансыртда аны кючю тавусулады:
Аны минген аты арыгъанды, кёк шавлухуча чапмайды,
Аны ушкогу да алтынлыча енди тувра атмайды.
Кеси да арыгъанды, алгъын кибик ишанына катмайды.
Ногъай аскерле Ташлысыртдан муну аллына ётелле,
Ала мычымайын джылкыланы ызларындан джетелле.
Бирин калдырмай джаш бийлени союм койлай кеселле,
Андан кайтып келип ала узакдан Азнавурну кёрелле.
Аты джыгъылгъанды Азнавурну, келе тургъан джолунда,
Кеси да качмайды, олтурады кара ушкогу колунда.
Азнавур биледи, нёгерлеге кара кюнле келгенин,

Ол енди ангылайды, кесини да кёп джангылыч етгенин:
Калай джолгъа чыкдым, минген атым савутларым сыналмай,
Сабий джашланы арив айтып ызларына тыялмай,
Конакланы ёлтюртүп баралмам, енди юйюме уялмай...

Келип карайла ногъайлыла, ушкок атымы узакдан,
“Кутулмаз, дейдиле, не пелван да енди быллай тузакдан.”
Ногъай аскерлени тамадасы болур тулпар Мырзакан,
Кызыл канланы Ташлысыртда сув шоркалай агъызгъан.
Кеси да тувгъанды, карт Ийбакны джангыз сюйген кызындан,
ДЖюреги сезеди енди, кимни сюрюп келед ызындан.
Нёгерлеге айтады: -Ашыкмайык, бу батыр кимд, карайык,
Кесин берирге унамаса, сорайык да савлай джесир алайык.
Азнавур болмасын, анга ушайды атха камчи ургъаны,
Аны аслан кирик кеси джангыз джартыбызны кыргъаны,
Сора коркув билмей, ентда аллыбызгъа тургъаны.
-Джангыласа, дейди, карт ногъайлы, урушланы сынагъан,
Сен ешитгенмисе бу джуртлада Азнавургъа чыдагъан?
Ол Ийбак улу есе, кайдад аны алтынлысы кёк аты?
Аны шавлухуну ким да билип барды еки канаты.
Аны кёк шавлуху урушлада джюрюмейди, учады,
Ол кёкде баргъан канатлыны джибермейди, тутады.
Алтынлы ушкогундан чыкгъан огъу аны джерге тиймейди,
Бир марагъанын Ийбак улу джаны савлай иймейди.

Азнавур кобады, кара ушкогун от куюп джерлейди,
Ногъайлылагъа козугъанча ушкок атып тебрейди.
Атса атсын, аны ушкогу ол айтханны етмейди,
Андан чыкгъан окла кысха сувуп, джавларына джетмейди.
Ачывланады Мырзакан да мынга каршчы турады,
Ышаннга салып Азнавурну кёкюрегинден урады.
Кара каргъа кирик Ногъай аскер Азнавургъа чабады,

Анакарнашын джаш Мырзакан, кан ичинде табады.
Ташаяд акылы ол батырны, кызгъан отлай кюеди,
Карт ногъайлыны камчи была ёлтюргюнчю тюеди.
Ана карнашыны ёлюгюне ол капланып джатады,
Кеси кулагъын кесип алып аны юсюне атады.

Бурулуп кайнайды Мингитавну тёппесинде тубаны,
Сызгырып келеди, Ташлысыртны талгъыр ала джыланы,
Ой ёлюп джатад, карт Ийбакны джигит тувгъан уланы

ЗАГЪОШТОК УЛУ ЧЁПЕЛЛЕВ'

Не болганды бийим тынчлык тапмайса
Тёше мёшеледе рахат джатмайса
Башыҗа салгъанма сени куш джастык
Ашһамдан а ойнай кюле кеч джатдык

Юсюҗе джапһанма дарий джувургъан
Нек коркаса болур Аллах буюргъан
Тюбюҗе джайгъанма дарий канават
ДЖаныҗ болсун кёкде Аллахгъа аманат

Ой бийчебиз калай тынчлык табайым
Мен орунда калай раһат джатайым
Атам Загъоштокну кёрдюм тюшюмде
Алгъын кирик бёрю тону юсюнде

Маҗа айланып ачывланды урушду
Андан титиреп еки бутум курушду
Ушамайса маҗа деди кызбайса
Катын кирик юйге кирип джашайса

ДЖокду сенде мен излеген кишилик
Тукумуҗу етдиҗ тейри бедишлик
Ебзелеге кой кошуҗу сюрдюрдюҗ
Тушманланы юсюбюзге кюлдюрдюҗ

ДЖатма енди кёнчекликни джардырчы
Тонов малдан арбазыҗы алдырчы
Бютев елиҗ саҗа ишанып турады
Барына да байлыклары джавдурчу

Турчу бийчем джав чыракла джандырчы
ДЖол азыкга баллы һантла салдырчы
Узак джолга атланайым кетейим
Атам айтһан муратлагга джетейим

Турду бийче джав чыракла джандырды
Баллы һантдан ашюйчюгюн алдырды
Артмаклагга сайлап салды азыгъын
Тоба етди ери ызына сав кайтса
Кувандырыргга елни ёксюз джарлысын

Ой бийибиз атланаса кетесе
Аллах айтса муратыга джетесе
Тоновла тюшген есе есије
Керти нёгер алгъанмыса кесије

Ол ишле ючюн коркув салма есије
Еки нёгер салгъанма кесиме
Бир нёгерим Улбаш улу Гуччады
Дагъыда бирим Тамбийланы ДЖазады
Загъоштокну батыр улу Чёпеллев
Былай айтып чыкты ешикге джолуна
Атасындан кёпден бери сакланған
Кара ушкогун алгъан еди колуна

Тај атмайын тав башына ёрлелле
Уллу авушда еки каралды еслелле
Гучча джигит канатлылай учады
Екисин да джибермейин тутады

Была болур нагъузурла сонала
Хар джыл сайын малчыланы тонагъан

Тавлуланы кой етинден тоймагъан

Ойра алив ебизеле сонала
Була была селешелле соралла
Еллеринден толу һапар бермейле
Буланы да адам кибик кәрмейле

Тав башында тартыш куру кеп еди
Куруладан джакды ДЖаза шынкартын
Тилсизленген ебизелени келтирип
Тешиндирип отһа тутту сыртларын

Ебизеле тыңладыла каралып
Чыдаялмай джыладыла таралып

Тавлумусуз не джерледе джашайсыз
Адам етин кой етинлейми ашайсыз

Чепеллев да былай айтып селешди
Биз тавлубуз тюз джерледе джашамайбыз
Сиз айтһанча адам ети да ашамайбыз

Алай болса сора кюч марда джок
Елибизни һапарын сизге айтайык
Итле кибик джаныбызгъа коркгъандан
ДЖуртубузну тушманлагъа сатайык

Елибизде киши джокду ишделле
Ушкок тутһан бири калмай ишлейле
Юйде калгъан кобалмагъан картыбыз
Чабыр бавун кысалмагъан джашыбыз
Ей сизден сав кутулсун башыбыз

Андан кетип чегет елге чапдыла
Адам башына джетишер джесир тапдыла
Дагъы да кетип кюнлюм елге чапдыла
Адам башына екишер джара тапдыла

Бийчеге да ачыв хапар келгенди
Батыр Чёпеллев юйге джетмей ёлгенди

yilmaznevruz.net

АЧЕЙ УЛУ АЧЕМЕЗ ⁸

Елибизге хан конакла келдиле,
Аман иги ала соруп билдиле.
Елибизде болур бизни тилчиле.
Тилчи аманла джыйылдыла кетдиле,
Чаба джорта Кырым Ханнга джетдиле.
“Ачемез катыны” дедиле, “Арив Боюнчак
Ерикген ерге ол кеси болур оюнчак.”
Хан, Ачемезге келечиле ийгенди,
Арив Боюнчакны бир кечеге бер дегенди.
“Тиширыв намыс сатар елим-юйюм джок,
Боюнчакны ханнга кояр кюнюм джок.
Тюзюн айтсам, патчах была хан бирди,
Алай болса да арив катын была джан бирди.

Арив Боюнчакны мен Ханнга бералмам.”
Бу сёз была келечи ызына кайтады,
Ачемезни джувабын Ханнга айтады.
Хан дегенди: “Ачемез джигит джаш есе,
Боюнчакны бир кечеге манга бермезча,
Мени хатерими аны была кёрмезча,
Атасындан калгъан джюз кочхары кайдады?”
Джигит Ачемез Ханнга былай айтады:
“Кочһар кой да биз адамлагъа файдады,
Кырым Хан алай джигит есе,
Алгъа тувгъан тюнгюч уланы кайдады?”
Муну была келечи ентда ызына кетеди,
Ачемезни сёзлерин ханға елтеди.
Кырым Хан муну ешитген заманда
Ачывланып секирип ёрге кобады,

Савутун сабасын да белине тагъады.
Кеси барып Ачемезни ешиклерин кагъады,
Ышара кюле Боюнчак аллына чыгъады.
“Хан” дейди, “сени аврувунгу алайым,
Тийрем хоншум сёзчюдюле джатма кой,
Юсюбюзден бу джарык айны батма кой,
Санга джаравлу тёшек джастык какма кой”.
Хан тохтады джарык ай кёкден батхынчы,
Сёзчю һоншула бири калмай джатхынчы.
Арив Боюнчак тёшек джастык какгъынчы.
Енди Хан барып Боюнчакны джоклайды,
Ачемез да чардакгъа минип саклайды,
ДЖити садакны Ханга тутуп марайды.
Хан олтургъанед орундук аллы шиндикге,
Садак киргенд Ханда семиз киндикге.

БАСХАНУК ⁹

Казийланы Басханук джигит маравчу.
Тавлагъа ертде кобуп каравчу.
Кийиклени сыртларын сылап санавчу,
ДЖарлыгъа зекят была каравчу,
Кийиклени бутларын окла была талавчу.
Ечкилери кюнлюмледе отлайла,
Курсовойла хуторунда тохтайла.
Ечкилерин кырла сайын юлешген,
ДЖер юсюнде Кызылбекле была кюрешген.
Енишге кетип оновчула была кенгешген,
Тавгъа келип бийле была сермешген.
Ечки анасы картдан тюгеннген
Гемирген.
Ечкилери сюрювчюсюз семирген,
Текени башын бычаксызлай кемирген.
Тамада еркечини аты болур Дыгъылмай,
Сав джюрюгюн сюрюв ызындан джыгъылмай.
Ечкилеринг алабашла коланла,
Тапханлары марка уакла болалла.
Мюлк джеринги джува была гелевдю кырдыгы,
Ечкилеринги бек игиди урлугъу.
Кыш болгъанды да джол тапмайса,
Ечкилени тав артына сюрюп аваргъа,
Он джалчы етгенсе ечкилеринги саваргъа,
Ересей инаралла келелле хуторунга караргъа.
Кара ушкогунгу борсук териден кабы бар,
Сакалынгы каплан ала табы бар.
Тюз кишиле келелле малларынгы санын айтыргъа,
Оновчудан буйрукду Басханукну

Сыйлы кошуна курсовойлагъа кайтыргъа.

Тав артындан Уруяла келелле.

Марка ечкилени сатып алыргъа.

Инаралдан буйрук болгъанды Басханукгъа,

Хуторунда бышлак фабрик салыргъа.

Yilmaznevruz.net

АБАЙЛАРЫ ¹⁰

Айдамул катыны каратон едда,
Тазрет улу Чоппа алгъан етда,
Андан бий Чоппагъа тувгъан еди еки ул,
Тамада джашыны аты ДЖетикул.
ДЖетикулну онбеш джылы джетген заманда
Тав кийимин тобугъундан кестирди.
Тав аллында джашаса, сёлешсе да
Кеси атын тав артында ешттирди.
Анасы Кимсатгъа топ кумашла тештирди,
Егечи Карачачгъа сынлы кийимле бичтирди.
Атасы бий Чоппагъа тогъуз джесир джеттирди.
Абайлада барды Бекмырзала Кайсынла.
ДЖавну юлюшюне джетген заманда,
Дуниядан ала кысха тайсынла.
Кабартыдан келгенле джаш бийле,
ДЖаш болсала да керти баш бийле.
Ала барып конак юйге киргенлей
Кайсын джигит ызларындан киргенед.
Конаклагъа ашатмайын ичирмей
Хапарларын коймай соруп алгъанед.
Ала анга толу хапар бердиле,
Кайсынны да джигитлигин билдиле.
-Биз келгенбиз Кайсын санга конакгъа,
Башыбызны койма бизни джомакгъа.
-Алай болса, неди сизни сёзюгюз,
Кимге карайд сизни джаннган кёзюгюз?
-Кёзюбюз бизни чыртда джукгъа карамайд,
Сенсиз джолгъа барыргъа джарамайд.
Биз келгенбиз джесир излей, джер излей,

Арт сёзюбюз бизни буду: джесир излей.
-Сизге берир менде бюгюн джесир джок,
ДЖюрюгенни койгъалла Бекмырза была
Кайсын бок.

Енди качды, джазны болджалгъа салайык,
ДЖаз сувла копгъан заманда
Тав артына барыбыз да барайык.
ДЖан башына екишер джесир алайык.
Бюгюн барды атамдан калгъан
еки карт кулум.

Аладан тутуп бирин сизге мен берсем,
Калгъан манга бурун кибик кул болмаз.
Атасындан калгъан кулну тилегеннге
берген

ДЖуртну саклагъан керти бий болмаз.
Мындан сора тура тура джаз болду,
Черкес бийлеге берилген болджал толду.
Была енди атландыла кетдиле,
Ашхам была Коти тавгъа джетдиле,
Кашха койну курманлыкгъа кесдиле.
Кайсын джигит кече джуклап тюш кёрдю:
Атасы Чоппаны чыначыкдан ёрге дженги джок,
Ныгъышда олтургъан ашхы картладан тенги джок.
Карнашына Кайсын былай айтады:
Екибиз да атабызны еки дженгибиз,
Кел бармайык, ызыбызгъа кайтайык,
Болумубузну черкеслеге айтайык.
Тюш деген, хомух, джукуланы богъуду,
Тюшге ийнанган адамланы джогъуду.
Курманлыкгъа сойгъанбыз кашха кой,
ДЖавгъа джетсем етерими башха кой.
Ол сёзле была ериштите кеттиле,

Сув секиртмеде кызыл канларын тѣктюле.

Тав артында ачы сувну джанында

Киши кѣрмез кыйынлыкла кѣрдюле.

yilmaznevruz.net

Х А С А В К А¹¹

Кычырады Давле: -Хахай, кувгъун!
Карачайны шохун, барын джувугъун
Чакырыгъыз, бизге джеңил джетсинле,
Кара кюнде бир болушлук етсинле!

Канлы патчах кёп артыклык етеди,
Марджа, джашла, патчах аскер джетеди.
Патчахлыкды етибизден тоймагъан,
Тар ёзенде джашаргъа да коймагъан.

ДЖав киргенди, Хасавкагъа келгенди,
Тап джолланы Амантиш'ден билгенди.
Чанка бийди, бизни сатып коярык,
Карачайны багъасындан тоярык.

Инаралны джаны кирик тенглери,
Башхасы джок, етеклери дженглери.
Ол кавумду бизни ачык джавубуз,
Ала была кемсиз кёпдю давуубуз.

Ол инарал бизни хорлап алалса,
Тырнакларын юсюбюзге салалса.
ДЖыртып, талап, мувал етип кояред,
ДЖасак была терибизни сояред.

Ачывдан биз кайнагъынчы, бишгинчи,
Ол залимни тузагъына тюшгюнчю,
Бирлешейик, кенгдеги да джоклагъыз,
Тар ёзенде джуртубузну саклагъыз.

Тав асланла хазыр болуп чыгыгыыз,
ДЖав аскерни дженгил дженгил джыгыгыыз.
Ойнатыгыыз сампалланы, колланы,
Кызартыгыыз Хасавкада джолланы.

Ебекку улу от калагъа кетгенди,
От алыргъа кёп дыгалас етгенди.
Ырхы басып, от ёзекни джапханды,
“Ай медет!” деп, ол ернин капханды.

Излей кетип, бир увуч от тапханды,
Анга кошар затла излеп чапханды.
Залыкылды табып, аны езгенди,
Кюкюртню да кошуп отну сюзгенди.

Ёлчелеге куюп аны сюздюле,
Мычымай коргъашын окла джюздюле.
Бир базыкны ёшюнюнден тийдиле,
Аллай кёпню кая раннга ийдиле.

ДЖигерлени, джигитлени колунда,
Тав мылтыкла егер савут болдула.
Хасавканы айланч буйланч джоллары
Шындык шындык ёлюкледен толдула.

ДЖигит тавлу ёһтем ёхтем джекиред,
Таштан ташха джел ургъанча секиред.
Тавкел улан инаралны ёлтюрсюн,
Башын кесип аны бизге келтирсин.

Батыр Умар гёджепсинип атлайды,

“Коркмагъыз!” деп, джавгъа каршчы чартлайды.
“ДЖетигиз!” деп, нёгерлерин саклайды,
Атады да алчыларын каплайды.

Ок тийгенди бизни джигит Умаргъа,
Аман кюнде джер салгъаненг Чубаргъа.
Керек единг, быллай кюннге туваргъа,
Давле барад, кёзлеринги джумаргъа.

От бошалып, ок бошалып калса да
Ташла агъачла отча топча джандыла.
Асланланы курч беллери талса да
Абычарла чавуллагъа авдула.

Бу казават бек узакгъа барлыгъед,
Инаралны баш токмагъын аллыгъед.
Аскерибиз азды, саны толмайды,
Савут кюч да биз сойгенча болмайды.

Тизгинлешип ёзенни ёрге джав кирди,
Батыр Кайтук сабийлеге кёл берди:
Тавлучукла, сиз да ёсюп джетерсиз,
Бу кан дертни джувапларын етерсиз.

ШЕЙИТ УМАР¹²

Еки атып тютюнюн бир етивчю,
Умар, саңа бюгюн канмы джавгъанды?
Керек болса, канатлыча джетивчю,
Тулпарланы бири кайда калгъанды?

Карачайны саклар ючюн, ол бюгюн
ДЖанын берди, чавуллагъа сойланып.
Излейик биз аждагъанны ёлюгюн,
Аны дертин алыргъа деп ойланып.

Юсюндемед аны кара джамчысы?
Чулгъанџанмед ол огъесе атына?
Кайда тамды канны ахыр тамчысы?
Айшатчыгъы болмадымы катында?

Кой сюрювге казак бёрю киргенлей,
Сав аскерни кырып тюзню толтурду.
Карап артын, ентда калын кёргенлей
Атаргъа деп, бетджаныџа олтурду.

ДЖавла сени касгендиле джолуџу,
Бетджаныџы таш артына салгъанса.
Бир сувук ок, тийип юзгенд колуџу,
Ушкогуџу сол колуџа алгъанса.

ДЖигитлигиџ санларыџа сиџенди,
Башлыгъыџы сен колуџа чулгъады.
Тулпар кирик таш башына минџенлей,
Кылычыџы джавла таба булгъады.

Кылычыңы сен булғадың джавлагъа:
Келигиз, деп ойнай ойнай кайтырсыз!
Сен осият етдиң мийик тавлагъа:
Айшатыма аһыр салам айтыгъыз.

Кёкюрегиң шыбылача джашнайды,
Сёлеширге тилмачлыгың джетмейди.
Колуң была сен кёргюзюп башладың
Айтыр сёзюнг тамагыңдан кетмейди.

Курч санлада бегиген ол темир джан
Терк чыкмайды, быллай тулпар джашладан.
Ётгюр сандан чартлап чыгъад исси кан,
Тешип ётюп кетед каты ташладан.

Акджал атың кючлю тукум еснеди,
Енди болур болгъанды деп кишнеди.
Есин джыйып тюз кёзюге карады,
Кобалырмы деп да бираз марады.

Кобарыңдан атың умут юзгенди,
Сен узатһан кан бусһулну капһанлай,
Кувгун етип Айшатыңа джюзгенди,
Хасавкадан бёлюнмейин чапһанлай.

ДЖаш санланы кан шоркала джувгъанед,
Увланып ол, ушкогуна катһанлай.
Керек болуп быллай кюнге тувгъанед,
Копмаз джуку аны басты, джатһанлай.

Кандан толгъан кийимлени барысын
ДЖан бергинджи, Айшат джетип джувгъанды.

Айталмайма сизге андан арысын,
Тав да таш да аҗа карап турганды.

Бир ачсаҗ а атив бала кёзюю,
Аладан мен, джаҗыз карап тоймазма.
Айтсаҗ а сен, маҗа аҗыр сёзюю,
Тушманлагъа, сени каныҗ коймазма.

Батыр Умар джанын бере турганлай,
Бу сёзлеге кирпичлери ачылды.
Дугъумлача гинджилери кёрюнюп,
Айшатыны джюрегине чанчылды.

Бек таралып кёзю аҗа катһанлай,
ДЖулдузланы джарыклары тас болду.
Айшаты да биргесине джатһанлай,
Кюнню бетин булут басып чарс болду.

Айшатыҗы камишлеча коллары,
Бу кан дертни бир да коймай алырла.
Бузсала да шериятны джолларын,
Екигизни бир кабыргъа салырла.

Айшат, нечик узак етдиҗ болджалны!
Ойламадыҗ, бу кюн келип каллыгъын.
Билмеймедидиҗ джигитиҗе аджалны
Быллай джерде, джетип джанын аллыгъын?

Карачайны болур кадав ташлары,
Бюгюн ала туз гыртлача ерирле.
Кабырыҗда Шейит Умар теҗлериҗ,
Мыдаҗ болуп аҗыр салам берирле.

Сагъышладан башы тубан тавладан,
Шорка шорка джыламукла агъарла.
Артыклыкгъа башчы болгъан джавла да
Мычымайын кереклерин табарла.

Ол тулпарны, джавла авуп кѳргенлей,
Артык да бек уллу куванч курдула.
ДЖаны чыгъып кобалмазын билгенлей,
Кѳзлеринден сююлерин урдула.

Сени етиѳден ала бир да тоймалла,
Ачы ачы кычыраед бирлери:
Ол ким еди? Таныргъа да коймалла,
Кѳзлериѳи кан катышѳан терлери.

Сени карап кѳрген анда боз итни
ДЖалка тюгю кирпиче тургъанды.
Кобалмазын билип тувра джигитни,
Кѳз джилтинин чыгъарырча ургъанды.

ДЖара колугу узатдыѳ тавлагъа,
Анаджуртуѳ уллу терен ѳзенѳе.
Тиш кысѳанча сора канлы джавлагъа,
“ДЖыйгъансыз, деп, бизни такыр гѳзенѳе.”

Мен туююлме джигитлени артлары,
Ентда сизден кѳп джигитле калырла.
Тавсулгъунчу тулпарланы артлары,
Ала сизге кѳп ачывла салырла.

Абычарла, инаралла- каллыла,

Кечилирми бюгюн етген ишигиз?
Тулпарладан туварла мазаллыла,
Ол кюн тюшер сизни кабан тишигиз.

Хапарыңы сени коймай ма былай,
Ким айталыр ол кюн ишни болганын?
Кара кашлы, асыры кең маңылай,
Алтымыш алты коргашындан толганын?

Сен джарлыны джазыксынып терекле
Кымылдайла, калмай бары тиллешип.
Ачывланып шувулдагъан чегетле
Ма бу джырны джырладыла бирлешип.

Сенден акгъан бу исси кан тамчыла
Джылатырла барып тамгъан джерлерин.
Нёгерлериң кийип кара джамчыла,
Кабырыңда сюртерле кан терлерин.

Сен туюлсе аскерлени артлары,
Джигит тёлү курурук тюлд тавладан.
Сары гявур бюгюн бизни джеңсе да
Кутһарырбыз джуртну бир кюн джавладан.

ХОЖЕЛИ¹³

Ой, Уллу хожда Бир сейир барды, таНГ барды,
Тогъуз кече была тогъуз кюнню кан барды.
Ой, Уллу хожда бир сейир барды, аламат
Катынла была кызла етелле казават.
Хожелинде казават башланды кёнчекден,
Кан тамганды атив келинчикде емчекден.
Ой, Уллу Хожда казават етелле той кибик,
Кырылып джаталла джай иссиде кой кибик.
Орус аскерле кечеден келип басханды,
Юйлерибизге топланды отну ачханды.
Оджакларыбыз нарат чыраклай джаналла,
Оңсузларыбыз аяк туюнде калалла.
Савутла калдыла чалдышлагъа асылып,
Ол ит гявурла бизге келелле басынып.
Атла калдыла ат орунлада ет басып
Савутла калдыла чалдышлада тот басып.
Ырхы болуп а тегюледи, ой, агъады
Адам каны Хожда сув джоллагъа ызлагъа,
Хожелинде аскер кулук джетгенди
Ерге бармагъан ол чыбык кибик кызлагъа.
Сав катынла кызла казаватгъа баралла,
Хожелинде керти кан Кобанла агъалла.
Буваз катынланы чабаклача джаралла,
Сабийчиклерин джав чыраклача джоналла.
Чачылып калганды Хожелинде тапджанла
Шындык болуп орамлада джатад кеп джанла.
Ай аманла кырылайык, калмай ёлейик
ДЖуртубуз ючюн татлы джанланы берейик.
Казават етелле Хожелинде джет'арив,

Аладан да сайланып чыкганд еки атив.
Кёкде ойнайды ол джети ативну билеги,
Ой, кабыл болсун муслиманланы тилеги.
Атһа мингени Хаджини кызы Мукуят,
Тутхан кылычы бек джитиди, кыл кыяд.
Аны нёгери Афенди кызы Уркуят,
Урганы сайын сары гявурдан кан куяд.
Хожелинде быллай бир кыйынлык джетмезед
Орус чабывул, кече болмайын кюн болса;
Хож джигитле алгъадан ёлмейин сав болса,
ДЖашагъан джери Карачай кибик тав болса.

БАРАК¹⁴

Ой сабий Барак, джаш барак,
Сылпагъарлада баш Барак,
Дуниядан болуп кетди тас Барак,
ДЖашлыгъымда сохталыкда джюрюдюм.
Онбеш джылым толу джетген заманда,
Абуклагъа джылкы джалгъа киргенем.
Киргенликге, адам кибик кѳрмелле,
Кыйынымы ала манга бермелле.
Кѳп заманны тарыгъып, таралып джюрюдюм,
Бир тынчлыклы орунда джатмайын,
Мыдахлык басып тохтадым,
Бир да закон, сюд тапмайын.
Башладым Абуклары была кюрешип,
Мен а андан тоба етип кетгенем-
ДЖылкыны ашаргъа, еки етип юлешип.
Тор аджирни Мурдух башында сойгъанем,
Кара аджирни Тавартында джойгъанем,
Башымы ва джазыклыкгъа койгъанем.
ДЖай болса, джалпаклада джюрюем,
Кыш болса, отовума келеем.
Кече отовумда джатып тураем.
Келип ешикден а бир адам кычырды.
“Кимсе?” деп соргъанымда,
Менме, Ходжаланы Умарма, деди.
Капитан чакырады, кел Барак, деди.
Мени капитанга барыр ишим джок,
Аз малыма мени карар кишим джок.
Капитандан коркуп а калай калайым?
Ертден была ертде туруп барайым,

Гёроғума еки окну салайым.
Ол а ертден была ертде турганды,
Сора салып оновчугъа барганды.
Харакет сата келген еки кумуклу
Кандагъай саныма бугъов болганды.
Карамырза улу кара чувутлу
Кызгъан джюрегими сувутду,
Кандагъай санларымы курутду,
Тапћан анамы итден аман улутду.
Кагъытымы джазгандыла Сибирге,
ДЖағыз сабийиме алты джыл болгунчу,
Савутларымы джоуп коймагъыз,
Елтип салыгъыз, Дебошлада кара кюбюрге.
Аккалада сары илячин джырлайды,
ДЖыламуклары бурчак бурчак бара,
Хусюн кызы алив Залийхат джылайды.
Ой, бир аман от тюшюп кюйге еди
Ол сары илячин джырлагъан Аккала.

КАНАМАТ ¹⁵

Ебзеланы джигит тувган КанаMAT,
Еки кёзюнгден сени джувуп кан агъад.
Етер единг санларынга бош болсанг,
Сени ургъан итле была казават.
ДЖарык джулдуз тавгъа айланып батады,
Учкуланда бир тулпар ёлюк джатады.
Чыкган единг Сынты кабакдан абрек.
ДЖети джылны Амгъата бойнун сакладынг,
Кеченг бёрю болуп, кюнюнг ит болуп.
Кийикле ёлтюрюп етле какладынг,
Кийимлеринг сирке болуп бит болуп.
-Касбот, карнашым, ёлюр тюшюбюзню кёргенме,
Кесим джангыз кымыжа болуп кёргенме.
-Коркма КанаMAT, адам кёрмез тюш джокду.
Да бизни кибик ерле тюшмез иш джокду.
-Кел Касбот, кел, биз былай ете турмайык,
ДЖенгил огъуна Карачайгъа барайык,
Конакбайлыкны Хубий улуна салайык.
Алай болса да башыбыз калды джомакгъа:
Биз барганек Абул Керимге конакгъа.
Абул Керим бизни конак кибик кёрмеди,
Кёрмесе да тасхабызны итлеге бермеди.
Толу кюнню конак юйюнде джашырды,
Екинчи кюн бизни алив айтып ашырды:
-Орус мени енди алив кёрмейди,
ДЖазган кагытыма колай джувап бермейди.
Тюллю улу Хаджи Бекирни джаны кибик кёреди,
ДЖазган кагытына уллу акыл бёледи.
Биз барганедик ой, Учкуланнга конакгъа,
Салып тюштюк, Тюллю улу деген канавгъа.

Бизни кѳргенлей ол гинджи кибик кийинди,
“Хошкелдинг Канамат” деп, тюлкю кибик суююндю.
Алай баргъанлай, бизни конак юйге салгъанед,
Хыйла была савутларыбызны колубуздан алгъанед.
Кечесинде, татлы хантладан тойдурду,
Кюндюзюнде, бир кара койлай сойдурду.
-Мен барайым да кагъыт калам алайым,
Санга Канамат, алив кагъыт джазайым.
Киши кѳрмезча сени иги джашырайым,
Паспорт алып, Тюрк патчахгъа ашырайым.
Алай айтып ол, бизни коюп кетгенед,
Ешиклерибизни тышындан кадав етгенед.
Мычымайын Ачав улу ыстарышнагъа джетгенед.
Ыстарышна елден уллу карыв алгъанды,
Канамат тургъан юйню тѳгерегин канвой алгъанды.
Давурну ешитип, Канамат терезеге башын салгъанды.
-Касбот! деди, бизге болур болгъанды,
Тѳгерегибиз кара чавкадан толгъанды.
Ай Касбот, керти болду бизни тюшюбюз,
Колай болмады конакбайда ишибиз.
Тогъуз ок тийгенди, Канамат сени башынга.
Кара кюн келди Алийни джигит джашына.
Не болгъанды белинге кара каманга?
Мыйынг чачылды юйде ешик кангагъа.
Протоколунгу канынг была джазалла,
Кабырынгы да Карабагъанада казалла.
Ебзеланы тулпар тувгъан Канамат,
Кабыргъангда барды артык иегинг.
Сени канынгы бу итлеге курутмаз
Артынга калгъан сынгар улан сюегинг.
ДЖаргъан доктурла сени башынгы сылайла,
Тиширывла, тюрсюнюнге карап джылайла.

Амгъатада талай джылны джашадынг,
Марал, кийик териледен кош етип.
Итден тувгъан Тюллю улуна нек ышандынг?
Уллу кёллю болдунг, джанынгы бош етип.
Учкуланда мурдар итле джашайла,
Уялмайла, адам етле ашайла.
Кочхар улу, Канаматны ёлтюрюп,
Патчахдан чын, савгъа, ашав алады.
Мурдарлыгъы ючюн медал тагъады.
Ёлдю кетди, Ебзеланы Канамат,
Тулпарлыгъынг арт кюнюнге джарамад.
Егечинг джок кёзлеринги джумаргъа,
Дуняда сенден джарлы ким болур.
Ананг джокду ёлюгюнге джыларгъа,
Таш да сени бушувунгдан кюл болур.
Атанг джокду ысхатынгы кураргъа,
Карнашларынг ушайдыла туваргъа.
Ма, кёрдюгюзмю Хаджи Бекирни етген итлигин?
Хаджи Умар, ала бар сойгъан кийигини джиплигин.

ОРУСБИЙЛАРЫ ¹⁶
(ЕКИНЧИ ЕМИНА)

Орусбийлары уллу тар Басһанда джашайла.
Ала кёчдюле Шам Тебердиге джашаргъа,
Муһу тюзюнде будай сюрдюле ашаргъа.
Сюрген будайларын джаратһан Аллах ашатмад,
Шаһар Тебердиде буланы узак джашатмад.
Кар ертде джавду Муһу башы чатлагъа,
Емина киргенди Орусбийланы картлагъа.
Емина тюлдю бу, тюrlenмеген ёлетди,
Акыллы башланы тейри сылһыр етди, телетди.
Неллай игилени ол, джер бешикге бёлетди,
Уллу Тебердини буз ургъан кибик сёл етди.
Ёлгенлерибизни елтип бастыралла чавулгъа,
Еминадан качһанны коймай санайла гявургъа.
Качмагъыз, кёчмегиз, емина кирмеген ел джокду,
Ой дуния юсюнде Аллах кёрмеген джер джокду.
Шыйыһдан юренебиз биз, ийман ыслам шартлагъа,
Акылны соругъуз, ныгъышда олтургъан картлагъа.
Акыл сормайын биз еминадан качһанек,
Тебердиден Гошаяһ сыртына чыкһанек.
Мен туварланы ой ертден чыкгъа кыстадым.
Андан кайтһынчы еки баламы оба етдим.
Кёп джашамазгъа ой Аллах была тоба етдим.
Тоһана аллы ой джылан джырмаз һанс болду,
Ой, кюналлына еки илячиним тас болду.
Келемет кызы ой болур сора Ханбийче;
Ёлюр тёшегинде ма былай айтып сорады:
Ой, атам-анам, мени карнашларым кайдалла?
Аллах Бекмырзагъа ой калмаз аврув бергенди,

ДЖаш Алһазбий де ой джылкыгъа кетгенди.
Ешекле атла ой еркин кирип ашайла,
Аба Бийчени гин, соһан, сарсмак бачһасын.
Кёрдемчи казакла кирип юлюш юлюш етелле,
Алһазбийни джыйылгъан алтын ачһасын.
Ой кар джавгъанды Муһу башы чатлагъа,
Орусбийланы бий Бекмырза ёлдю есе
Кимле минерле мекер тамгъалы атлагъа?!

АПСАТЫ¹⁷

Ой аманла, тыңылагъыз Апсатыны кюйюне,
Биз барабыз чомарт байны юйюне.
Ой аманла, ертден была ертде туругъуз,
Аджаллыгъа савут саба куругъуз.
ДЖугъутурла ендиртгин кюн аллына быкыгъа.
“Орайда” ете, биз джыйымдыкла джыйылдык,
Келе келип, алтын етегиџе сыйындык.
Алтын етегиџе джыйып сайлагъын,
Авур сёгюнчю кёлтюртюп бизни кыйнагъын.
Карайбыз да кёп малыџы кёребиз,
Аладан бизге бермей есеџ ачдан ёлебиз.
Апсатыны барды, сансыз санавсуз маллары,
Кёп малыџдан бизге юлюш етсеџ а.
Бийле, байла бирер кысыр ийнек сойдула,
Биз джарлыланы саџа юлюшге койдула.
Тав текени карантџасы джар кибиџ,
Аны карын джавун ачдыргъын бизге, кар кибиџ.
Апсатыны барды юч улу,
Бек чомартды аны кичи улу.
Кичи улуну аты Дыгылмай,
Атџаныбыз бир атламасын, джыгъылмай.
Аяк кыйыныбыз бу каялада калмасын,
Атџаныбыз джыгъылмайын бармасын.
Апсатыны барды сары чачлы кызлары,
Кетип барады кёп малыны ызлары.
Тавларыџы башы болур белден кар,
Тавну башында бергин бизге ёлюр сав.
Беририџи мычымайын бери ет,
Бермезиџи кёз кёрмезча кери ет.

Берир кюнюҗ савуп алгъан сют кибик,
Бермез кюнюҗде айландыраса ит кибик.
Карт текени колтук артындан ок тийсин,
Аязысын, алив, чыммак кюн тийсин.

Yilmaznevruz.net

ДЖАГЪАЙЛАНЫ МАЙЫЛ¹⁸

Карасавут тыйынчлыды сырма кюмюшге,
ДЖалчы болдум мен Боташланы Юнюсге.
Берги Гумгъа тебреген едим оракгъа,
Башым калды Уллу Карачайда джомакгъа.
Кюзгю айлада тебреген едик хайыргъа,
Кара кюн келгенди ДЖагъайланы Майылгъа.
-Ой, атам джаным, санга хапар айтайым,
Айтайым дейме, кѳрген тюшюме кайтайым.
Кече джуклап аллай бир тюш кѳргенме,
Башыбызгъа джарамагъан иш кѳргенме.
Атам, биз бюгюн бираз сабыр болайык,
ДЖолгъа чыкмай, джарлы юйюбюзде калайык.
-Айхай кызым, джарлыгъа ишлемей кюн джок,
Баш кечиндиргенден сора анга юй джок.
Биз бара едик бир арбагъа джыйылып,
Ой, кетген едик уллу Кобаннга куюлуп.
Юнюс ѳгюзлерин кѳзю кыймай берирге,
Юренмеген емилик уваныкла берди бизге.
Тебреген едик баш кечиндирирге, куванып,
Куюлдук Кобан шоркалагъа, бара барып.
Кобан сув бир тенгиз болду, терк болду,
Арив Сюйюмню анда джашар кюню кѳп болду.
Ол еки уванык бир шайтан болду, джек болду,
Бизни арабызда давур кычырык кѳп болду.
Алгъын кибик мен ишармайма кюлмейме,
Атам Майылны нек кутургъанын билмейме.
ДЖарлыгъа ишлемей кюн джок, дей, себеп болду
Алты башлы юйдегисин Кобаннга куяргъа.
Арив Сюйюм джан берди, сув тюбюнде термилип,

Адетде ёлмеди, келин отовлада керилип.
Ёзюв тюймелеринги анда хур джашла тешелле,
Кутас чачынги ой, сув шындыкла емелле.
Сув сюердинле атив сыфатынги марайла,
ДЖан чачларынги агъач таракла тарайла.
“Бармайык”, дедим, джол кувандырмазын ангылап,
Осият етдим, сув шындыклагъа тынгылап.
Амал болмады бирбирибизни кёрюрге,
Кишибиз калмады ысхатыбызны берирге.
Сув тюбюнде бир ерши джаныварла джашайла,
Ёлюклерибизни мунда сув балыкла ашайла.
Тебреген едик тав ёзенден, тавладан,
Елибиз толду ачы джылавдан, кавгъадан.
Толу юйюр едик, Кобаннга кетдик куюлуп,
Сизге джетмесин бу бизге джетген кыйынлык.

КЕМИСХАН¹⁹

Ертден сайын мен ертде туруп карайма,
Теберди башы, ой бузлу мийик тавлагъа.
Ёлгенле келип Кемисхан, сени алмазла,
Берлик туююлме мен, дунядагы савлагъа.
Кёкде баргъан илячин келип коннгаед,
юйгюзню аллында мийик ешилген чалманнга.
Арив Кемисханым авруйду, ёлед деселе,
ДЖангыз джанымы джоярем анга дарманга.
Ах, Кемисхан, аривлугъунгу мен айтсам,
Кечелени джарытхан ай толгъанлай.
Ой, сен аривну ызындан сынап карасам,
Кюмюшчюле, ак кюмюш канга джонганлай.
Мени аривум, еки кашынгы мен айтайым,
Таза кюмюшге бир карасавут ургъанлай.
Кемисханым, еки кёзюнгю кёреме,
Кыбылада еки джарык джулдуз джаннганлай.
ДЖаякларынгы, чыдаялмайма айтмайын:
Кынадан кызыл, шекер татывлу алмалай.
Кёкрегингде еки сейирликчик кёреме,
Субай терекге еки кёк кёгюрчюн коннганлай.
Ах, сыймеклигим келип туююлгенди аривум,
ДЖюрегимде джаным джюрюген тамыргъа.
Бу аврувдан мен авруп ёле тебресем,
Кемисханым кеси келип салсын кабыргъа.
Кемисхан, сени кесим багъалы етгенме,
Бармагынга да бир алтын джюзюк ишлетип.
Манга келмесенг, сени бай джашла алырла,
Арбазында тору хорала кишнетип.

ЗАРИЯТ²⁰

Калай ативду, Сюйюнчланы Зарият,
Етген ишинги ушатмайт закон была шерият.
Сувгъа джанашады Сюйюнчланы юйлери,
Сизге айтайым Зариятны кювлерин:
Мен ертден была ой, кесим тургъанем.
Еки рекагъат сувап намаз кылгъанем.
Кийимлерими чырмап кучагъыма джыйгъанем,
Елте барып сув шоркалагъа куйгъанем.
Дарий кёлегими мен кёзлериме чырмадым,
Ызы была мен баргъан сувгъа чынгадым.
Мен барама сув шорка сайын секире,
Атам Темир сув ызын келед ёкюре.
Мени джавуму ёге анасы болгъаед,
Сени башынгы баргъан сувгъа атдырыр.
Тийре хоншуну сув ызына чапдырыр,
Ёлюгюнгю кум тюбюнде джатдырыр.
Ерге бар дейле, мен ерге барлык тюлме,
Барлык джашымы кеси кёзюм была кёргюнчю,
Арбазыма хора тайла киргинчи,
Ёксюз карнашым, секирип атха миннгинчи.
ДЖандетли болсун, Сюйюнчланы Зарият.
Накут налмасданд алтын кямарынгы ташлары,
Сен ёлгенли кара кийип туралла,
Уллу Малкарны кыздан айбат джашлары.

М А В К А²¹

Атасы:

Келе кел кызым, кел анга кызым,
Уллу Холам елге барайык кызым.
Мен Холам елге барып келгенме,
Анда джашар межам алып келгенме.
Картларына да мен сёз бергенме,
Кюйёвлүк джашны сайлап келгенме

Кызы:

Огъай атам, огъай атам!
Сен Холам елде калай джашарса?
Юйюнгю джанында ашлык юйюнг болмай,
Ашлык юйюнге сен ашлык куймай,
Арбазынга да канатлы коймай.
Куру межамлагъа кирип джашамазса,
Аланы ичинде ашарынг болмай.
Карывсуз джашайд еллери атам,
Зыбыр кабыргъалы джерлери атам.
Зыгъыр сабанлада орак оралла,
Тобукларына джастыкла байлап;
Сен алай была мени елталмазса,
Ол Холам елден кюйёвлүк сайлап.
Зыгъыр сабанлада мен орак ормам,
Кюйёвлүк джашны да мен санга сормам.
Орак оргъаннга кюлте байларма,
Кюйёвлүк джашны кесим сайларма.
Алаша джалын юйлери атам,
Айланч буйланчды джоллары атам.
Отундан джокду онглары атам.
Кызы кыйынлысы Холамгъа атам.
Кёзлев кёзлевге сув бермез, атам,
Холамда келин кюн кёрмез атам.

Хе, ворада, ворада раши Мавка.

Атасы:

Келе кел кызым, кел анга кызым,

Биз тав елlege барайык кызым.

Ала тав хавада джашайла кызым,

Кара козула ашайла кызым.

ДЖарлыны, ачны тойдуралла кызым;

Моллагъа согъум сойдуралла кызым.

Берекет джашайд юйлери кызым,

Тынчлыклы кетет кюнлери кызым.

Хе, ворада, ворада раши Мавка.

Кызы:

Огъай атам, огъай атам,

Мен тав елlege баралмам атам.

Мен ала была калалмам атам.

Ала бирбирлерин суймейле атам,

Дуниядан хапар билмейле атам.

Аланы билгенлери, койлары атам,

Кечеден кечеге тойлары атам.

Танг аласында тойдан кетелле атам,

Бирибири сёзюн бир бек етелле атам.

Картлары ешекге минелле атам,

ДЖашлары анга кюлелле атам.

Кызлары чуба киелле атам,

Катынлары орамгъа сиелле атам.

Келе кел атам, кел суйген атам,

Биз тюз елlege барайык атам.

Ала кеј джерледе джашайла атам,

Да, базар хантла ашайла атам.

Ала бирбирлерин сюелле атам,

Дуниядан ъали билелле атам.

Хе ворада, ворада раши Мавка.

Атасы:

Огъай кызым, огъай кызым,
Сен тав елледен һапар билмейсе.

Мен тюз еллени билеме кызым.

Аладан саға хапар айтайым:

Кашда соғумға тавук кеселле,

ДЖылына дери шорпа етелле.

Габу болады чашлары кызым,

Чыгыр кутукду башлары кызым.

Сыгын салалла отха отуннга,

Калай барлыкса чыгыр кутукға?

Биз тав елледә күйөвлүк алайык,

Сен разы болсанг ары барайык.

Сен ары барсанг ерге барлыкса,

Алай болмаса юйде каллыкса.

Хе, ворада, ворада раши Мавка.

Кызы:

Огъай атам, ой, огъай атам,

Мен тав елледен күйөвлүк алмам.

Гаджилик, кахмелик манга айтылмагъанд,

Да ерге чыкмай, мен юйде калмам.

Кёкде баргъан кёксюл кёгюрчюн,

Айланып келип ындыргъа конад.

Хар ким да бирча атив болмайды,

ДЖюрегинг суйген, бир атив болад.

Кеси ишлерими манга бошласахг,

Сени джашавунгу рахат етерме.

Алай болмаса, мени суйген атам,

Суйгеним была качып кетерме.

Хе, ворада, ворада рашы Мавка.

АЛИЙНИ КЮВЮ²²

Партабагына кююшдю дейле
Тилесем манга бермезми
Алийим болджал салып кетгенди
Ол болджалына келмезми

Аллай худжусуна бошуна калсын
Атанг Сюлеменни маллары
Кан была ырхым болгъанды дейле
ДЖарлы Алийими саллары

Бир кёп малла сюрюп кетгенем
Бир агъач юйге джетгенем
Тоновчуланы карап кёргенлей
Бир кёп сагъышла етгенем

Сагъыш а ете сагъыш а ете
Ушкогум тюшдю есима
Аллахдан сора нёгерим джок еди
Мен кёл етейим кесима

Аллай худжусуна бошуна калсын
Атанг Сюлеменни джылкысы
Алийими алып келеди дейле
Кичи-Балыкны ырхысы

Качда битген кюзлюк сабанла
Алийими аты ашасын
Алийиме боллук болгъанды Сюлемен
Калгъан джашларынг джашасын

Карагъан халкдан ыйлыгып койдум
Алий кайгы сёзюнге барыргъа

Суйген теҗлерингден болгъа ем Алий
Тутуп сени кабырынга салыргъа

Сени кабырынга алай салырем
Аллынг кыбылагъа айланып
Алийим а келеди дейле
Кара джамчысына байланып

Юйгюзню артында кёгет терекле
Анда бишмеймилле балийле
Алий Алий деп а есима салалла
Аман чечек кырлык сабийле

Ингир ала болса бир бек кувана ем
Аллыбыз капхактан ёрлесенг
Кадетди дейле сёзюнгю етелле
Алий атынга минип тебресенг

Шахар доктурла бир бек джарайд дейле
Авругъанлагъа багъаргъа
Дарман а джапырак болгъа ем Алий
ДЖараларынга джагъаргъа

Алийим а мен а каптал тикгенем
Кешемерлени моруннан
Алийни да сайлап хой хой алгъан ем
Суйген тенглерини онуннан

Партабагъына кюмюшдю дейле
Аны безгилери алтыннан
ДЖаным а чыкхынчы кетерик туююлме
Алий кабырынгы катыннан

ХАМЗАТ²³

[ЖАПОН УРУШХА БАРГЪАН ДУВУТЧУ ДЖАШЛАНЫ ДЖЫРЫ]

Акбаш да атив кюмюш камала,
Карачай джашланы белинде.
Ой толү юй болсун Хаджимурат,
Былай чыгып кетген елинде.

Бизни миндирдиле, бизни миндирдиле,
Мешинаны арты бёлгенге.
Келмегиз джашла джаназы джокду,
Жапон казаватда ёлгенге.

Дувут тавлада джайылалла енди,
Хамзатны кютген маллары.
Аллахгъа аманат болсун джашла,
Хамзатны кыргъый саллары.

Салам айтыгъыз а марджа джашла,
Асийдаланы ол ашхы Алийге.
Кёзюм карай кетип барама,
Атив Забитһан была Хабийге.

Бизни миндирдиле, бизни миндирдиле,
Еки аршын чыкһан казак атлагъа.
Анам Пачаһанны аманат етгенме,
Дувутда джашагъан если картлагъа.

Помошникле барып, джарлы Хамзат
Ысһават башындан келгенди.
Анај Пачаһан нечик тавкел катын
Елге джюрек разылык бергенди.

Айшатны салган Һотасы, рийра,
Тобугъунданды аны картасы.
Хаджимуратны барма коюгуз,
КагъытҺа кол салганды атасы.

Кёзюме кёрюнеди, кёрюнеди,
Дувутда тавланы башлары.
Тейри мыдаҺ мыдаҺ кетип баралла,
Карачайны чөрчек джашлары.

Карачай джашла кетип баралла
Постну бойнуна олтуруп
Егечиҗ Уста джылайды Хамзат
Кёзлерин джыламукдан толтуруп

Анам байрым кече, ой байрым кече
Бир а салдат кийим кийгенме.
Дувут а тавладан ары авгъаллай,
Мен а ёлюрюбюзню билгенме.

Бизни миндирдиле бизни миндирдиле,
Ой мешина была кайыкгъа.
Бизни кюнюбюз кысҺа джетгеед,
Ма Тавкан была Найыпгъа.

Мен ёлюрюмю билгенем джашла,
Дувут тавладан авгъанлай.
Ёлюрге бир де термилгенем,
Бийче ЗабитҺандан кол джувгъанлай.

ДЖаналдыланы субай Хамзат,

Савутха джарашхан белинг бар.
Абайханланы тавкел Хаджимурат,
ДЖав была урушур кёлюнг бар.

Биз де барабыз, тейри барабыз,
Ма казаватха кавгъагъа.
Еки ёксюзю берип ийдигиз,
Сары гявургъа савгъагъа.

Абайханланы тавкел Хаджимурат,
Патчах анга уллулук берге ед.
ДЖаналдыланы субай Хамзат,
Савлук есенлик была келгеед.

Егечинг Уста джылайды Хамзат,
Ой терезе тюбюне сойланып.
Ананг Пачахан а чачын башын джыртат,
Берген сёзюне сокуранып, ойланып.

Танг атмагъаллай кан чачылады,
Кытай тавлада бузлагъа.
Менден а салам айтыгъыз,
ДЖангы келинле была кызлагъа.

ДЖарлы Хамзат джан береди, анам
Кытай тавларына олтуруп.
Акгъан каны ырхы болуп агдады,
Уллу ёзенлени толтуруп.

Аллай кан барады, кан барады,
Ол тешикледен секирип.
Бизни да джашла джан бере туралла,

Ма кара калла кекирип.

Жапон аскерле сейир болалла,
Кара аджиримдеги кашћага.
Карнашыҗ Хаджибекир кол узатат,
Абычардан келген ачћага.

Тюрсюн кагытымы ийген едим анам,
Тёбен джаныбызда Алийге.
Кёзюм да карап кетип барама,
Таһир кызы атив Ханийге.

Бернеле кибик а анам тигееди,
Кёлекле была кёнчекле.
Бу еки ёксюзге дувачы болсун,
Кёкде бары, сыйлы мёлекле.

КОБАНЛАНЫ КОЙ БЁЛЕК²⁴

Ойт, ойт, аман джашла!

Итлерибиз Гара авзуна юрдюле, ой юрдюле,

Ой ебизеле чабып а Кобанланы

Кой бёлекни сюрдюле,

Уллу Карачайгъа ачы кувгъун ийдиле.

Ойт, ойт, джаным джашла!

Кобанлада ачы салаһ тартылды, ой тартылды.

Ой, Кобонлада джаным, уллу кабак ачылды.

Ойт, ойт, джаным джашла!

Коджакланы Салатгерий хан атлы, ой хан атлы.

Ол кюнледе джаным, ол учхан кушдан канатлы.

Ойт, ойт, аман джашла!

Барлыгъыбыз ениш тюлдю, ёрюдю, ой ёрюдю.

Бизни кёргенибиз джаным, ит гявурланы зоруду.

Ойт, ойт, джаным джашла!

Бюгюн джавдан коркуп артха ким калса,

Аны анасындан ой ичген сютю харамды.

Ойт, ойт, аман джашла!

Гюрюлдейди Барабанны каясы, ой каясы.

Болуп кала шойбуз, джаным, бёлек койну заясы.

ТАВКАН²⁵

Сюймеклик аврув алай алганды, мени сабийлейин джашлайын,
Тыгылагъыз халал тенглерим, тарыгъывуму айтып башлайым.

Мени тарыгъывум ол еди, сюймекликни ва халындан,
Мен айтайым сиз тынгылагъыз, ол кул Тавканны аллындан.

Ей “Тавкан, Тавкан” дейле ой алан, Тавкан тавлада джюрювчю,
Тавканны атасы да Сосу Махамет, Тавканны артындан сюрювчю.

Тавкан тавлагъа кетгенди алан, тав кийиклени мараргъа,
Келигиз кызла барайык ай аврувунг, Тавканны аллына караргъа.

Мени сюйгеним Тавкан болганды, тав кийиклени маравчу,
Сени сюйгенли кесим болганма, келир джолуға каравчу.

Каравчу кесим болганма Тавкан, ол сен джюрювчю джоллагъа,
Мен сени была тюшюп калгъаем, тавлада терен коллагъа.

Аргъы тавлада тубанла Тавкан, берги тавлагъа коналла,
Келип катынга олтурсам Тавкан, ой ушагъывсуз суналла.

Ай Тавкан ете да той ете ой алан, атамы юйюн кув етдим,
Биревню хавле, халек джашы ючюн, мен санларымы сув етдим.

Юсюнгдеги да алтын тюймеле, кюмюш окаданды джагъасы,
Арабиналлах, сатып алыр едим дейме, не болур бу джашны багъасы.

Мен аксыл калпак етер ем дейме, ол кийсе еди башына,
Тилей барыр едим ой, ашхы атасына, ол алыр есе джашына.

Мен аксыл башлык етерем табу, ол кысса еди башына,
ДЖылап барыр едим аны анасына, ах алыр есе джашына.

Мен календоргъа алай карайма, каџа печни ва ичинден,
Тавканымы еки кѳргенем кызла, ол кобузуму кючюнден.

Колумдагъы кобузум Тавкан, ак кюмюшденди тиегъи,
Мен а Тавканны суймей нетейим, џора атџа ушайды сюеги.

Колумдагъы кобузум ой аврувунг, ит кючюкню улутхан,
Биягъы Тавкан кѳреме, тойда билегин кубултхан.

Чегетледе алай кютюледи, Тавканны енчи маллары,
Черкес абезекге бир атив баралла, курусун субай саллары.

Мени аягъымда чурукла, ах аягъыма бош болад,
Абезекге билегимден тутса, джарлы джюрегим хош болад.

“Кулду, кулду” ва дейле де кызла, Тавканны сыпассыз етелле,
Тавканым кирген тойладан, джарлы тавбийле джаллап кетелле.

Тавканны еки кара мыйыгъы, ока халыны бургъанлай,
Мен анга сейир тансык болувчем, катымда олтуруп тургъанлай.

Ах, ай катында бир джулдуз аланла, ол айдан алгъа батады да,
Тюнене кече биздеед Тавкан, бюгече кайда джатады да.

Тавбийле такгъан сыйлы нагъанла, аладан бирин алсанг а,
Бек озгъан ишинг джок есе Тавкан, бюгече да бизде калсанг а.

Тавбийле такгъан нагъан гѳрохла, аладан бирин аллыкма,
Хар айтгъанымы етерик есенг, бюгече да сизде каллыкма.

Аргъы ѳзенџе кюн тиймейди Тавкан, мен кюн тийгеннге баррыкма,
Малкарлы была сен турлук есенг, болджалны кеннге саллыкма.

Болджалны кенге мен салсам Тавкан, кимле джюрютюр джувабын,
Еки суйгеннге себеп болгъанны, айтып айталмайла сувабын.

Тебердиде ва уллу той алан, мен уллу тойгъа барлыкма,
Башынгы амалын кёр гявур гаджи, кичи егечинги аллыкма.

Ах, ай катында бир джулдуз, ол айгъа бычак билейди,
Тавканны кёзюн кара кан джувсун, енди егечими тилейди.

Тюбюндеги тору атынг сени, джалкасы узун саврусун,
Мени термилте тургъан Тавкан, Орус аврувдан аврусун.

Кюзден аллын келге ед Тавкан, сени басханг была сенегинг,
Кирленмейин алайлай калсын, джетевлен тикген кёлегинг.

Ах, меннен алгъан а дарий колджавлугъунг, ол отха тюшюп кюерик,
Бир аман аман а каргъадым ошайма авзума талав тиерик.

Сен кюз биченде да тойлада айланаса, кыш не саллыкса малынга,
Ачувлу кюнюмде да каргъагъан болур ем, курман болайым джанынга.

АЧЫКЛАМАЛА

¹ **Гошаях Бийче была Каншавбий** атлы халк джыр, 13-чю ёмюрден бери тёлүден тёлүге озуп келген бир джашав хапарны юсюнден етилгенди. Айтылгъа кёре, Карачайлыланы аталары болуп кабыл етилген Карчаны джангыз бир кызы болгъанды, аны да Крымшавхал атлы кырымлы бир бий была юйлениргенди. Бир кавумлагъа кёре, джырда аты айтылгъан джашла Крымшавхалны джашларыдыла, бир кавумлагъа кёре да Крымшавхалны джашы Бекмырзаны джашларыдыла. Бизге кёре да Бекмырзаны джашлары болургъа тыйынчыды. Дудаланы Махмут джырда ангылатылгъан джашавну 1630-1664 джылланы арасында баргъанын, бу кёзювде Орус аскерни Дагъстанга киргенин шагъат етип белгилейди. Нечюн десек, Каншавбийни ёлгени бу урушладан биринде болгъанды. Алай а Карчаны джашагъан заманы, Кабартылыланы Бахсан аягына джангы келген кёзювлерине (15-чи ёмюр) келишеди. Бу белгилевге кёре, Гошаях Бийче джырны 550 джыллык болгъанын айтыргъа боллукду. Бюгюн Карачайда болгъан Гошаях-Каланы ишленгенин 17-чи ёмюрден ескилеге баргъанында ишек джокду. Былайгъа салынган текст, Алийланы Умарны "Кафкас" атлы китабында айтылгъанла была Рамазан Карчаны архивинде сакланган текст, дагыда ["Карачай Поезианы Антологиасы"=КПА] атлы 1965 джылда басмаланган китапгъа салынган текст была тенгешдирилиб алай басмагъа хазыр етилгенди. Рамазан Карча 2 агуст 1978'де джазгъан мектубунда джырны хапарын кысхасы была белгилей "Бу трагедия "Кафкас" атлы (орусча) журналда, 1880 джылда ем назму ем да хикья/хапар халда басмаланганды. Дагыда, айтылгъан хапар/хикья пиес форму была джараштырылып Кабартай-Малкар тиятрочуланы колу была Налчик'де сахнагъа салынганды" деп билги берген еди.

² **ДЖандар** атлы халк джырны былайгъа салынган текстин басмагъа хазырлагъан кёзювде, Рамазан Карчаны архивинде сакланган текст была калмай, 1960-лы джыллада Истанбулда басмаланган Бирлешик Кафкасы журналгъа салыныргъа деп ийилген текстден да хайырландык. Муну бизге, Батчаланы Хызыр джиберген еди. Алай а журналны басмаланганы тохтагъан себепли басмаланмай калгъан еди. Мен аны кеси архивимде саклагъан едим. Хызыр Екинчи Дюня Урушну кёзювюнде германлылагъа джесир тюшген карачайлыладанды. 1948 джылда Туркиягъа ётюп Чифтелер атлы раён шахаргъа джерлешген еди. Огъарыда айтылгъан еки варянтгъа 1969 джылда Москвада басмаланган ["Карачай Халк ДЖырла"=КХДЖ] атлы китапгъа салынган варянтны да кошдук. Хызырны варянтын тамал етип анда болмагъан тизгинлени калгъан варянтладан алып текстни бютёвледик. Былайлык была былайгъа салынган текст ортагъа чыкды. ДЖандар атлы халк джыр, уста джырчыланы авзу была бюгюн да джырланып турады. Аламат макамы барды. ДЖырны ем аяусуз 200-300 джыллык бир тарихи болгъанына ишек джокду. Бир кавум излемчиле ДЖандар джырны Багъыр улу Касбот джараштыргъанды, дей еселе да мунга ийнанган кыйынды. Алай а Касботну бу джырны аламат джырлагъанына сёз джокду. ДЖырны джараштырылгъаны Карачайлыла Ислам динге кайтгъандан алгъа болургъа керекди. Кяба, Хусейин дегендже мюслиман атланы артдан кошулгъанына ишек джокду. Нечюн

десегиз, Кафказ халкла Ислам динге кайтгъандан сора чабывулла узаймай таркайгъандыла.

³ **Татаркан** Карачай-Малкар халкны ичинден чыкгъан ем айтылгъан джигитлени бириди. ДЖырны, адамны учундургъан бир макамы барды. Заман джаны была ДЖандар джырдан ески болгъанын айтыргъа тыйынчлыды. Былайгъа салынган текст Рамазан Карчаны атасындан кёп тынгылап есинде тутгъан тизгинле была "КХДЖ" китапгъа салынган текстден бютёвленгенди. Тамал текст айтылгъан китапдагъы варянтды. Алай а бу текстде Татарканны джигитлигин суратлагъан тизгинле иги сакланмагъанды. Сёзючюн Татаркан, чабывулчуланы ызындан чабаргъа танг кесекни мурукку етип тургъан елчилени айыплап алай айтады: "Сюрюлген малларыгъызыны, ырысхыгъызыны койсагъызы да тутмак етилип елтилген тиширувларыгъызы была сабийлеригизге калай чыдадыгъызы? ДЖуртубуз ючюн, аналарыбыз была кызларыбызны намыслары ючюн джанларын ортагъа салып уруш еталмазлыкка ызларына кайтсынла, калгъанла мени была келсинле" деп бек каты сёлешеди. Алай а бу сёзлени джерин тутгъан тизгинле текстде белгили болмай калгъанды. Кёпюрю оюлгъан Ысхават сувгъа келгенлеринде, Татарканны айтывлук бир амал была сувну озгъаны да болушлусуча суратланмагъанды. Бу бёлюмледе унутулгъан тизгинле болгъаны белгилиди.

⁴ **Увчу Бийнёгер**, билинген ем ески джырладан бириди. Текстде аты озгъан Апсаты, карачайлыланы меджус кёзювлериндеги увчулук тейриленини атыды. Алай а артдан "Апсатыны асхак кызы Фатима" дегенча мюслиманлык была байламлы мотивле да кошулгъанды. Ишни баргъаны, текстни тили джырны бек ескилигин кёргюзеди. ДЖырны макамы айтывлук дерча аламатды, еживу да алайды. Еживчула ем аздан джырчы чаклы атив тукум кулук етерге керекдиле. Былай болмаса джырны татыву была тынгылагъан кыйынды. Карачай-Малкар джырланы ем белгили енчилиги, ёмюрледен бери джырланы макамлары унутулмай уста джырчуланы авазы была джырланып келгениди. Кюнубюзде огъуна бу джырланы ески джорук была аламат джырлагъан адамла кёпдюле. Бийнёгерни былайгъа салынган варианты Рамазан Карчаны архивинден алынганды. Айтылгъан текстни, Казан асыллы Тюрк алим Проф. Саадет Чагъатай Рамазан Карчаны разылыгъын алып 1953 джылда "Фуад Кёпрюлю Армагъаны-Истанбул, 1953" атлы китапгъа салганды. Чагъатайны белгилегенине кёре текстни бир кавум тизгинлери естикди. Муну кибик (1,5,21,24,68) тизгинлени кафиелери/рифмалары да бирбирлерине келишмейди. КХДЖ была КПА атлы китаплада басмаланган текстледе айтылгъан кыявла бизни текстибизден да кёбдю. Излемчиле башха етип карасала бу кыявланы кёрлюкдюле.

⁵ **Готман улу Иляс** атлы халк джырны биз басмалагъан варианты Рамазан Карчаны архивинден алынганды. Рамазан, кеси кол джазыву была джазылгъан тексни тюбюне бу нотну салгъанды: "Бу текстни Германияда Абук улу Хубий была Халкёч улу ДЖагъафардан джазып алгъан текстлерими 1951 джылда Анкарада тинтип бютёвленгенме". Биз да аны тюрлендирмей "Бирлешик Кафкасы" журналны 11-чи санында басмалагъан едик. Былайдагъы текст, айтылгъан журналда басмаланган текстди. КХДЖ атлы антология китапда "Готман улу Иляс" атлы халк джырны карывсуз бир варианты барды. Ол вариант Мингитау журналны "Ески ДЖырла" атлы енчи санына да салынганды.

Излемчиле алагъа да карасынла. Биз басмалагъан вариантны калгъан вариантладан маджал болгъанын айтыргъа боллукду. Бу джыр, кюнюбюзден 110-120 джылны алгъа озгъан бир ишни юсюнден етилгенди. Адемейни башхартыву была славян казаклагъа чабывулгъа баргъан бир джигитни драматик хапарын ангылатады. Карачай-Малкар халк джырлада чабывулгъа багъан джигитлени ахыры иги болмайды, джанлары да сюрген маллары да джок болуп калады. Азнавурда да турум алайды. Готман улу Илясны кадары да калгъан чабывулчулагъа ушагъанды.

⁶ **Азнавур** адлы узун халк джыр да Рамазан Карчаны колу была джыйыштырылып джазывгъа кѣчюрюлгенди. Алай а Рамазан айтылгъан джырны кимден не да кимледен джазып алгъаныны юсюнден джук джазмагъанды. Бизни колубуздагъы текст 1951 джылда Анкарада дактило машина была джазылгъанына кѣре, текстни Тюркияда джашагъан карачайлыладан алынганын айтыргъа боллукду. Карачай-Малкар'да ендигеге дери басмаланган антологиялада Азнавурну драматик ахыр чабывулун айгъаклагъан бир джыргъа тюбемедик. Биз кѣрмегенликге башха журнал не да китаплада басмаланган да болур. Айтылгъан джыр биринчи болуп 1998 джылда "Бирлешик Кафкасы"ны 14-чю санында басмаланган еди. Былайгъа да ол текстни салабыз. Бу ески джырда суратланган хапаргъа кѣре, Азнаур джашлык джылларын озгъан бир джигитди. Чабыулгъа баргъанын да коюп кеси юйюнде, кеси кыйыны была таушсуз-туйюшсуз джашаргъа кюрешген биревдю. Кюнню биринде Кабартыдан бир бѣлек джаш адам келип Азнаурну башчылыгъы была чабыулгъа барыргъа талпыгъанларын айтадыла. Азнаур барыргъа излемегенин билдирсе де джашла бирда бек кадалып тилейдиле. Ол да атасы была бийчесини разылыгъын алып алагъа кошулургъа иннет етеди. Атасы разылык берсе да бийчеси разылык бермейди, андан озуп каргъагъан да етеди. Болса да кабартылы джаш бийлени хатерин кѣрюрге онов етип чабыулгъа чыгъады. ХЫХ-чу ъмюрге джюрюгени билинген джырда, чабыулда озгъан ишле болушлусуча суратланады. Азнаур да кабартылы джаш бийле да ногъайлыладан сюрген малларын джукгъа да джараталмай кеси джанларындан боладыла.

⁷ **Загъошток улу Чѣпеллев.** Рамазан Карча, Загъошток улу Чѣпеллев джырны 1951 джылда кеси колу была джазгъан текстин манга джиберген еди. Тексни тюбюнде былай джазылып еди: "Мен бу вариантны кѣп текстлени тинтип, тенглештирип Анкарада джашагъан кѣзювюмде бютѣвлеген едим". Алай а джазып алгъан адамларыны юсюнден джук айтмайды. Тюзлюгю, билимге берген сыйы была танылгъан Рамазан Карчаны, урушлада, джесирликде, кампада ем да Тюркияда джашагъан заманларында биргесине джюрютген кагъыт-каламы была тѣгерегинде таныгъан адамларындан ески джырланы юсюнден ешитген тизгинлерин калдырмай нот етгенине ишек джокду. Артдан быланы барын аллына салып тинтип, тенглештирип джырны бютѣвлерге кюрешгенин айтыргъа тыйынчлыды. Загъошток улу Чѣпеллев джырны текти да былайлык была ортагъа чыкгъанды. Текстде айтылгъан хапардан озгъан ишни Ислам динге кайтгъандан алгъа джюрюгени белгилиди. Былайда да чабыулгъа баргъан джигитни хапары суратланады. Загъошток, Гучча дегенча атла бек ески заманда джюрютюлген атладыла. Кара ушкок да джюзле была джыл алгъа джюрютюлген бир саутду. Кюнюбюзден 300 джыл чаклы алгъа джюрюген бу чабыул Ебзелеге/Сванлагъа етилгенди. Джырны

макамы да сёзлери да бек алапатды, бусагъатда да джырчыла аны ески джорук была атив джырлайдыла. "Карачай Поезияны Антологиясы" атлы китапда Загъошток улу Чёпеллев джыргъа тюбемедик. 1969 джылда басмаланган КХДЖ китапны 74-чю бетине салынганды. Алайдагъы текст бизни текстибизге ушашды.

⁸ **Ачей улу Ачемез** атлы ески халк джырда Ачемез была Крым Ханны арасында джюрюген бир иш суратланады. Текстде аты айтылгъан Крым Ханны Карачайгъа дери келип Ачемез была кюрешгенине ийнанган кыйынды. Аны, сыйы болмагъан бир кырымлы бий не да мырза болгъанына ишек джокду. Айтылгъанга кёре Хан, Ачемезни атив бийчесине ие болургъа излейди. Ачемез была бийчеси да ишни теренге джибермей, усталык была ханны джоядыла. ДЖырны, адамны учундуруп арка джиклерин калтыратгъан бир макамы барды. Бусагъатда да аны алапат джырлагъанла бардыла. ХВЫ. ёмюрге джараштырылгъаны сунулгъан джырны талай варианты барды. Бу вариантладан биринчи болуп джазывгъа кёчюрюлген текст Лайпанланы Хамит была Дудаланы Махмутну колу была басмагъа хазырланган "Ески Карачай ДЖырла" атлы китапда басмаланганды. КПА была КХДЖ атлы китапда басмаланган текст да алайдан алынганды. Мингитау журналны "Ески ДЖырла" атлы енчи санында чыкгъан беш вариантдан бири да айтылгъан китапдагъы вариантды. Екинчисин "Материалы и исследования по балкарской диалектологии лексике и фольклору" атлы китапдан, ючюнчюсю была тёртюнчюсюн илму излем матерьяладан, бешенчисин да "Малкар Халк ДЖырла" атлы китапдан алынганы билдириледди. Бизни колубуздагъы вариант Рамазан Карчаны архивинден алынганды. Биринчи болуп "Бирлешик Кафкасы" журналны 10-чу санында басмаланган еди. Рамазан Карча айтылгъан вариантны 1951 джылда Туркияда Шыдакланы Исмаил была Дудаланы Др. Тегиизден джазып алгъанды.

⁹ **Басханук** джырны темасы ендиге дери айтылгъан джырладан башхады. ХЫХ-чу ёмюрге джараштырылгъаны сунулгъан джыр, Басханук атлы бир джашны ечки сюрюв етерге кюрешген ишин суратлайды. Басханук бир бёлек ечки алып алагъа карап тебирейди. Мураты уллу сюрюв иеси болургъады. Алай а мал аврув тийип ечкилери калмай кырылып калады. Басханукну тенглерин да аны ишин селекеге алып айтылгъан джырны джараштырадыла. ДЖырны тексти Рамазан Карчаны архивинден алынганды. Мындан башха "Батыр Басханук" атлы, джигитликни юсюнден етилген ентда бир джыр барды. Ол да Карачай-Малкарда басмаланган антологиялагъа салынганды

¹⁰ **Абайлары** атлы джыр Ислам динге кайтылгъандан алгъа етилген джырладанды. Малкарда джашагъан "Абайлары" атлы юйню джигит уланларыны юсюнден джараштырылгъанды. Кабарты бийлени башхартыву была джесир тутаргъа деп Абайланы джашлары бир оюмлу боладыла. Сув челекни тюбю сувда калыр дегенча чабыул джолда джашавдан юзюледиле. Былайгъа салынган вариантны 18.01. 1951 джылда Рамазан Карча Чифтелер шахарчыкда джашагъан Байрамкулланы ДЖашдыув'дан джазып алгъанды. ДЖашдыув да Екинчи Дуния Урушда германлылагъа джесир тюшген карачайлыладанды. Бир да алапат джырлай еди, бир джолда мен да аны джырлагъанын учунуп тынгылагъанымы ескереме. Былайда кёзге джетген

мюслиманлык была байламлы мотивлени джыргъа артдан кошулгъаны белгилиди.

¹¹ **Хасавка.** Карачай-Малкар халк адабиятны ем алив назмуларындан/джырларындан болгъан "Хасавка" была аны ызындан келлик Шейит Умар'ны джыры, арт кёзювдеде етилген илму излемлеге кёре аноним тюлдю, Байрамукланы Дебо улу Кючюкню назмуларыдыла. Айтылгъан шайирни юсюнден табылгъан билгиле алкын джетишимсиздиле. 1772-1862 джыллада джашагъаны сунулады. Окувун Дагъстанны мийик медирселеринде тамам етип Карачайгъа кайтгъанды. Ол кёзювдеги Туркияны да иги таныгъанды. Дебо улу Кючюк карачайчаны тышында тюркча, арабча, дагъыда Дагъстан тилледен бир екисин биле еди. Орус тил была да таныш болгъаны айтылады. Уллу Карачай'да джашагъан шайирни бу еки таушлук назмудан сора да назмулары болгъанына ишек джокду. Алай ендигеге дери была кюн джарыкгъа чыгъарылмай турады. Былайгъа салынган назмулагъа фахмулу джырчыла макам салгъандыла. ДЖырланы екисинде да Орус емпериалистлени Карачайны теплерге ийген аскерлерине каршчы Карачайны еркинлигъи ючюн етген казаваты суратланады. Алай а Орус инаралны аскери Карачайны савут кюч была кючлейди. Назмулада миллет тин, башеркинлик, джурт корувла дегенча оюмла алаамат ем да адамны учундургъан бир халда суратланганды. Артыксыз да Шейит Умарны аты была сёлешгени адамны джюрегин тентиретеди, тюклерин ийнелеча тургъузады. Айтылгъан назмула Карачай-Малкарда кёп китаплада басмаланганды. Тюркияда да талай джолда басмаланганды. Биз басмалагъан текстле алтылгъан китаплада чыккан текстле была бирди. Алай а Шейит Умарда кёрюлген кесек башхалык, Рамазан Карчаны аршивинден алынган вариант была билинген вариантны тёрлюклерини тизилген формундан ортагъа чыкгъанды. Хасавка да Шейит Умар да бизге кёре, Карачай-Малкар адабиятны ем алда сагъыныллык назмуларыдыла.

¹² **Шейит Умарны** джырыны юсюнден бир алдагъы нотда билги берилгенди.

¹³ **Хожели** (адыгча Ходз). Уллу Хож неда Хожели деп айтылгъан халк джыр Ансиклопедия Британикада да аты айтылгъан тавушлук бир джырды. Ежив корону биргелигинде джырланган заманында тынглагъанланы учундуруп джылатырча бир макамы, бир магъанасы барды. ДЖырда, 1861 джылда Ходз/Хож елде Абзекхлени Орус аскерге каршы джуртларын калай корувлагъанлары ангылатылады. Былайда Орус аскерлени палачлыгъы алаамат айгъакланады. Адыглы тиширувля ем маджал кийимлерин кийип, атлагъа минип емпериалист Орус аскерге каршчы казават етедиле. Тиширувля шейит тюшген еркишиленини колларындан савутларын алып оруслулагъа тиши капланлача чабадыла. Алай а барыда кырылып бошаладыла. Тарих китаплада бир еки сёз была авуштурулгъан бу казаватны аты билинмеген шайир айтып ангылатылмазча бир усталык была суратлагъанды. Ол кёзювню адыглы шайирлери быллай алаамат бир назму джазгъан болмазла дерге боллукду. ДЖырны былайгъа салынган вариант мен кесим, Рамазан Карчаны аршивинде болгъан вариант была Башюйюклю Сылпагъарланы Саний ем Байчораланы Гапайдан джазылып алынган вариантланы бютёвлеп джыйышдыргъанма. Карачай-Малкарда талай вариантлары басмаланганды. Еживчюлени биргелигинде фахмулу джырчыла Хожели джырны бек алаамат джырлайдыла.

¹⁴ **Барак** атлы джыр, зулмучу байгъа каршчы тургъан бир джаш адамны драматик джашавун суратлагъан белгили джырладанды. Бир кавум излемчиле джырны Багъыр улу Касбот етгенди дейдиле. Болса да аноним джырлагъа кошулгъанды. 130-140 джылны мындан алгъа джараштырылгъанын айтыргъа боллукду.

¹⁵ **Канамат.** Имам Шамил джесир тюшгенликге Кафказны еркинлик казаваты тохтап калмагъанды. Бютёв казават тохтаса да гериллачы джигитле таугъа ёрлеп зулмучу емперялист властгъа заран берип тургъандыла. Былагъа бютёв Кафказда "Абрекле" деп айтылады. Чеченли Зелим-Хан бу абреклени ем алда айтылгъанларындан бириди. Карачайлы абрек Канамат Зелим-Хандан алгъа джашагъанды. 1905 сюрдюню была Тюркге келген картларыбыз Канаматны джырын бек суююп джырла едиле. Алай а бу аламат джырны аланы авзундан джазып алыргъа киши акыл етмегенди. Артда ва джырны билгенле тавусулгъан едиле. ДЖазып алыргъа адам тапмадык. Карачайда Совет властны кюнюнде джыйыштырылып джазывгъа кёчюрюлген, сора КПА атлы китапда басмаланган варянтны юсюнден берилген билгиле тюз тюлдю. Абрекни власта каршчы етген кюреши, байла была джарлыланы арасында джюрюген клас кюреште тюрлендирилгенди. Канамат, 1876-1877 Туркия-Россия урушдан сора, властны зулмучулугъу бек кёбейгенинде таугъа чыкгъан абрекледенди. Герилла джорук была халкыны хакын алыргъа кюрешгенди. Халк да анга арка болгъанды, аны колгъа бермегенди. Алай а сатылгъан адамла кайда да чыгъадыла. Карачайда да аллай бир фасык чыгып Канаматны колгъа бергенди. Орус начальникле аны тегерегин куршалатып солдатлагъа ёлтюртгендиле.

¹⁶ **Орусбийлары.** Адам улу дуняда джашап кёбейгелли бери уллу джукгъан аурувла (эпидемияла) была кёб инсанла кёб халкла кырылгъандыла. Кафкада да быллай эпидемияла талай джолда ортагъа чыгып сансыз-санавсуз адамны джашавдан юзгенди. Бу эпидемияланы ем авуруна карачайлыла "Емина" дейдиле. Орусбийлары атлы джыр, Малкарда ДЖамагъат елде джашагъан елчилени кырылып калгъаныны юсюнден етилгенди. Айтылгъан елде Малкарны ем уллу сыйлы тукумларындан Орусбийлары джашагъандыла. ЫЫ. Емина деб да айтылгъан эпидемияда Орусбийлары савлай кырылып калгъанлары себепли джырны атына Орусбийланы Кювю де дейдиле. Орусбийлары атлы халк джырны сёзлери да макамы да бир да аламатды, тынгылагъанны джюрегин учундуруп джылатып кояргъа боллукду. Орусбийлары атлы джырны былайгъа салынган варянтын Рамазан Карча Туркияда джашагъан кёзювюнде джырны билген картладан тынгылап джазывгъа кёчюргенди, сора да джыйгъан кесеклерин бютёвлегенди. ДЖырны башха варянтлары огъарыда атлары айтылгъан антология китаплагъа киргендиле. Бары да иги сакланган варянтладыла.

¹⁷ **Апсаты** атлы халк джырны былайдагъы текстин "КХДЖ" атлы китапдан алдык. Алайда бу джырны "Ески Халк ДЖырла" атлы китапдан алынганы билдириледди. Огъарыда ескертилгенича айтылгъан китап Лайпанлы Хамит была Дудаланы Махмутну редакторлугъунда джыйышдырылып, сайланып басмаланганды. Апсаты Карачай-Малкарлыланы меджус кёзювлеринде сый берген увчу тейриленини атыды. ДЖырда апсаты юч аяклы, башы инсанга,

тёнгеги марам кийикге ушагъан бир форма суратланады. Апбатыны джыры Апсатыгъа махдау салыргъа етилген бурунгу джырладан бириди. Увгъа чыкгъанла Апсатыгъа махдау салсала увдан уллу хайырланлыкларына ийнана едиле. ДЖырны Ислам динге кайтгъандан алгъа етилгенин ескертирге керек джокду.

¹⁸ **ДЖагъайланы Майыл** атлы джырны былайгъа салынган вариантын Минги-Тау журналда чыкгъан "Ески ДЖырла" алманагдан алынганды. Алайда да КХДЖ китапдан алынганы ескертиледу. ДЖырда, XIX-чу ёмюрде, Кобан сувну кётюрюлген кёзювюнде юйдегиси была бирге сувгъа кетип ёлген ДЖагъайланы Майыл атлы адамны тражик хапары ангылатылады. Текстге Совет ангыны ескертген кошагла кошулгъаны белгилиди. Дагъыда башха халк джырлада болгъан тизгинле да кёзге батады: Кобан сув бир тенгиз болду, терк болду, Арив Сюйюмню анда джашар кюню кёп болду. (Бу тизгинле Бишнёгерни еске тюшюреди). Крывсуз бир вариант.

¹⁹ **Кемисхан** атлы джыр Карачай-Малкар халк адабиятны сюйюлген сюймеклик джырларынданды. Былайдагъы текст Рамазан Карчаны архивинден алынганды. Класик форумда тюз джырдан есе ийнар формунда джараштырылгъанды.

²⁰ **Зарият.** Ёге ананы етген зулмусуна чыдаылмай башын сувгъа атып джашавдан юзюлген бир малкарлы кызны кювю суратланады. Былайдагъы текстни Рамазан Карча Туркияда Текеланы Рамазандан джазып алгъанды.

²¹ **Мавка**, Карачай-Малкар халк адабиятны ем ески чам джырларынданды. Алай а КРА была КХДЖ атлы антологиялагъа салынмагъанды. Башха китап не да журналлада басмаланган есе да биз тюбемегенбиз. Биз билгенге кёре биринчи болуп "Бирлешик Кафкасы" журналны 20-чы сюнунда басмаланганды. Рамазан Карча джырны калай джазып алгъаныны юсюнден ма бу нотну тюшгенди: "Анкарада Торос атлы конак юйде Белпынар елде джашагъан Д. Алийден алынганды. 30.05.1951". Айтылгъан адамны тукум атын джазмагъанды. Мавка атлы чам джырны Тюркде джашагъан карачайлыла бюгюн да сюйюп джырлалдыла. ДЖырны билгенле кёпдюле. Быладан бири да менме (Йылмаз Невруз). Карча джазгъан текст кыявсуз болгъаны ючюн мени азбарымда болгъан текстден тизгин кошаргъа керек кёрмедим. ДЖыр джырланган кёзювде еживчюлени коросусуну чыгъаргъан таушу сейирликди. ДЖырны еживю макамындан да аривду.

²² **Алийни Кювю.** XX-чы ёмюрню башында озгъан бир тражик ишни юсюнден етилгенди. Алий атлы бир елчи джаш маларын сюрюп келе тургъанлай, джол кесген уручула аллына чыгып, маларын сюрюп кесин да кагып кетгендиле. Кафказдан келген тамадаларыбыз бу джырны билмей едиле. Айтылгъан джырны биринчи болуп 1948 джылда Туркиягъа келген качгъынчы карачайлыла джырлагъандыла. ДЖырны халк бек сюйдю барыбыз да юренип джырларгъа кюрешдик. Мында джырны бюгюн да билген кёп адам барды. Былайгъа салынган текстни мен Сылпагъарланы Казийден тынылап есиме салгъан едим. Артда джазывгъа да кёчюрюп сакладым.

²³ **Хамзат** атлы джырда, 1904 Орус-Жапон урушгъа властны зору была фронтгъа джиберилген карачайлы джашланы тражик ахырлары суратланады. Джырны Якапынарчы Ыжаланы Шерафеддин Севинч джыйышдыргъанды. Истосникле Килиса елден Махмут-Юнюс карнашла была Якапынар елден Абайханланы Топшайды. Джырны бу варианты Карачай-Малкарда билинмегенге ушайды. Шерафеттин Севинч джазып алгъан вариантны сёзлери иги сакланганды. Кошагъы да джокду. "Карачай Халк Джырла" атлы антологиягъа салынган вариантлада Совет властны ангысын ебкертген кошагла белгили болуп турадыла. Излемчиле ес етип карасала муну ажымсыз кёрлюкдюле. Текстде аты озгъан Джаналдылары атлы тукум Кипкеланы бир бутагъыды. Абайханлары да белгили тукумладандыла. Урушгъа джибериллик джашла чёп атылып сайлангандыла. Джырда аман была айтылгъан Тавкан была Найып Дувут елни белгили адамларыдыла. Джырны джараштыргъан аноним шайир урушха кетген джашланы ёлгенлерин айта есе да екиси да сав есен ызларына кайгъандыла. Алай а бу тюрленмеклик джыргъа кыяв салмайды, джырны сыйын енишге етмейди. Ыжаланы Шерафеддинден алынган Хамзат атлы джырны бу варианты биринчи болуп басмаланады.

²⁴ **Кобанланы Кой Бёлек.** Биз сунган текстни естик болгъаны белгилиди. Тексни бу формун Рамазан Карча 1954 джылда качхынчы карачайлыладан болуп ол кёзювде Якапынар елде джашагъан Байчораланы Асланбийден джазып алгъанды. Джырны еки варианты КХДЖ атлы китап была КПА атлы китапда басмаланганды. Екиси да "Ески Карачай Джырла" атлы китапдан алынганды. Бизни вариантыбыз биринчи болуп басмаланады. Джырны темасы озгъан бир чабыулну хикьясыды. Кюнню биринде Ебзеле/Сванлыла Кобанланы кошларын басадыла. Аланы сюрювлерин елтедиле. Уллу Карачайдан болушчула келип сюрюлген малланы ызына алыргъа кюрешедиле. Ахырында, еки джанындан да талай адамла джашавдан юзюледиле.

²⁵ **Тавкан** атлы суймеклик джыр Карачай-Малкар адабиятны белгили халк джырларынданды. Кюнубюзге дери иги сакланганды. Артыксыз да джаш адамла суйюп джырлайдыла. Биз былайгъа салгъан вариантны текстин Ыжаланы Шерафеддин Суйюнчланы Лейла была Алий'ден джазып алгъанды. Алий была Лейла егеч была карнашдыла. 1921 джылда Гюрджюню юсюнден Тюркге келгендиле. Бурса шахарда джашадыла, алайда карт болуп ёлдюле. Мен да иги танийма. Алий Кафкас халк оюнланы атив ойна еди. Талпыгъанлагъа юретген да ете еди. Тавкан атлы джыр ийна формунда джараштырылгъанды. Джырда суймеклик мотивле была чам мотивле ич ичгедиле. Алгъы бурун кыз была джаш бирбирлерине суймекли юсюнден джылы сёзле айтадыла. Сора бирер чурум табып бирбирлери была сёз-даугъа башладыла. Ем ахырында сокуранып шох боладыла, суймекликлерин бегитедиле.